

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

„EZ VOLT AZ ÉLET?”

3. RÉSZ

„Már néha gondolok a szerelemre”

A gimnazista fiúk, belépve a kamaszkorba, egyre inkább fölfigyeltek a lányokra is. Az ismert természettudós, író és műfordító, Sztrókay Kálmán (1886–1956) – aki Kosztolányi barátja és unokatestvérének, Csáth Gézának osztálytársa volt – írja le visszaemlékezésében, mit jelentett számukra a közeli lányiskola: „alapjában véve oly zsvány népség voltunk diákok. Mert nagyon sok volt a szép lány Szabadkán. A gimnáziumhoz közel volt a zárda, ahonnan a polgárista lánykakat kellett hazakísérni iskola után. A kísérés azonban kicsit túlzás. Csak utánuk, körülöttük mentünk mi is, és szemtelenkedtünk. [...] Délután a korzóra járt a diák, és az állomásra, este pedig a vasúti parkban sétálgattunk. Itt már legálisan a lányokkal, mögöttünk a papák és mamák.”²²⁴ Kosztolányi korai szerelmi élményeiről több anekdota is fennmaradt. A történetek fiatal lányok és színésznők kegyeiért való rajongásról számolnak be. Sőt, mind az ő egyik levele, mind Csáth Géza naplójának tanúsága szerint még egy vaskereskedő feleségét is kiszemelték maguknak. Csáth Géza az egyik önképzőköri pályázatra lefordította Christian Fürchtegott Gellert *A vallató (bíd) kő* című versét, melyet Kosztolányi levélben meg is bírált, mint ahogy arra már korábban utaltunk. Jeligéje a következő három szóból állt: „Mondhatlan kellemű bájhölgy”. A megjelölés Llockenstock Rózára, Ohrmann Kálmán szabadkai vaskereskedő feleségére vonatkozott. Kosztolányi az említett levélben szerelminek nevezhető vallomást is tesz, hiszen így ír Csáthnak: „Nem bírálhatom tovább gondosabban [ti. a műfordítást], mert sietek. Sietek hozzád, kinek nevét lantom zengendi, sietek hozzád, kinek képe lelkemben múlhatatlan vonásokkal van bekarcolva, sietek hozzád, kit örült képzeletem lát holdvilágos éjjelen a liliumok közt, te szép, te bájos, *mondhatlan kellemű bájhölgy*.”²²⁵ Dér Zoltántól azt is megtudjuk, hogy a Csáth-féle kézirat verzóján látható sorokból újabb részletekre derül fény: „idézzük Brenner Józsefnek a fordítás hátlapján olvasható följegyzését: »E helyen legjobb, ha írok a mondhatlan kellemű bájhölgyről. Ennek neve Llockenstok Róza, az apatini restaurációs leánya, Ohrmann Kálmán szabadkai vaskereskedő felesége, kinek szépségét egész Szabadkán elismerik. Az ő arcképét akartuk megszerezni múltkor én és Dide. 18 éves még csak. Igen szép. Az irigy nyelvek (persze az asszonyok) azt beszélnek róla, hogy festi magát. Nem igaz. – Egy kis eset. Ohrmann

Kálmánnénak egy rózsát küldött egy bankhivatalnok. Az asszonyka megmondta férjének, mire ez kérdőre vonta az illetőt. A bankhivatalnok: »Egy szimpla vasárúnnénak mindenki küldhet rózsát.« A férj kihívatta. Erre a bankhivatalnok nyilvánosan bocsánatot kért. – Hogy ennyit megtudtunk, az az érdeklődést bizonyítja.«²²⁶ A két unokatestvér azonban más módját választotta az udvarlásnak. Mint azt Kosztolányi Dezsőné életrajzi könyvében leírja: „Két-két fillérenként egész határ szöveget összevásárolnak, hogy naponta többször láthassák az imádott hölgyet.”²²⁷

A fennmaradt dokumentumok alapján úgy tudjuk, hogy Kosztolányi Dezső első – még plátói – „szerelme” egyik unokahúga volt: Budanovits Ilona, Csáth Géza féltestvére. Kosztolányi így ír róla diákkori naplójában: „Oh, mily kedves, mily édes kis gyerek ez! Kis aranyos orczája olyan, mint egy tejbe ejtett rózsa, ábrándos kék szemeit örökös mosoly köríti, álmodozik tündérországról, tündér-királynékről... s különös szeretettel viseltetik a férfiak iránt”.²²⁸ A kislány 1898. február 3-án született, és egy halálos betegségben, mindössze ötévesen, 1903. március 20-án hunyt el. Kosztolányi ekkor 18 éves volt. Ahogyan a történetet Kosztolányi Dezsőné rögzíti: „Öt éves kis unokahúga, Brenner Jóska kései féltestvére, »kis Ilonka«, a napló kis Ilonkája, megbetegszik és agyhártyagyulladásban meghal. A gyermek szenvedélyesen ragaszkodik nagyfiú unokabátyjához. Azután egyszerre csak – röviddel betegsége előtt – kétségbeesetten menekülni kezd előle. [...] ha észreveszi, hogy jön, izgatottan súgja egyik vagy másik bátyjának, vagy Dide öccsének, Árpinak: – Vegyél fel, gyorsan, vegyél az öledbe és szoríts magadhoz, csókolj, csókolj, ahogy csak birsz. Hadd lássa!”²²⁹ A feleség föltételezése szerint a haláleset követően Kosztolányi is bűnösnek érzi magát, amiért „felelőtlen” magatartásával megzavarta a kislány lelkivilágát. „Ez a haláleset annyira megdöbbeníti, hogy papnak akar menni.”²³⁰ Nem sokkal később azonban egy másik unokahúgába, Brenner Etelkába is beleszeret. Etelka három évvel volt fiatalabb Kosztolányinál, 1888. szeptember 22-én született. Idővel azonban inkább az unokahúg barátnői – Kengsiur Hajnalka és Lábass Juci – kezdték érdekelni a kamaszfiút.²³¹

Lábass Juci még csak diáklány volt, amikor Kosztolányi Dezső fölfigyelt rá. A tizenegy esztendővel fiatalabb Lábass később színésznő lett. Csuka Zoltán írja róla: „Lábass Juci, a nem sokkal később híres pesti színésznő is akkor még mint ifjú lány a Gombkötő utcában lakott, s amikor színésznő lett belőle és az akkori híres, piktorból énekessé nőtt Király Ernő feleségül vette, a szabadkai kispolgárok világa ugyancsak megbotránkozott, hogy egy »jó családban« (Lábass Juci édesapja nagy tekintélyű bíró volt) ilyen is előfordulhat.”²³² A színésznő 1910-ben Rákosi Szidi növendéke volt, majd később a Király Színházban és a Városligeti Színkörben lépett föl. Ezt követően szubrett szerepekre szerződött, és éveken át több neves színház művésze volt. Utolsó szerepét 1932-ben alakította, a Nyári Operettszínházban. „Feltűnő szépsége, kellemes hangja, színészi tehetsége a vezető primadonnák közé emelte.”²³³ Kosztolányi egyik önéletrajzi töredékében említi is Lábass: „Lábass Juci is körünkhöz tartozott. Húgom barátnője volt. Úgy emlékszem rá, mint vidám, fekete kislányra. Meglehetősen kövér volt, s már akkor fogyasztotta magát. Egyszer tejszínhabot hoztak be nálunk uzsonnára. »Jaj, csak annyit ehetnék belőle – kiáltott –, hogy elronthatnám vele a gyomromat, és örökre megutálnám.« Egyébként énekelt, táncolt is. Emlékeim között őrzöm egy kislánykori fényképét, mely táncosnőruhában castagnettával ábrázolja.”²³⁴

Kosztolányi Dezsőné olyan verset is közöl könyvében, amit Kosztolányi egy, az utókor számára már ismeretlen, Szanda nevű lányhoz címzett.²³⁵ A diáklányokat azonban hamar fölváltják a színésznők, hiszen egyre gyakrabban látogatja a színházakat is. Kosztolányi Dezső diákkori naplója olyan részletekben is bővelkedik, ahol a színésznők iránti rajongásairól számol be. Előfordul, hogy nem derül ki az imádott nő kiléte, mint például az 1900. november 23-i bejegyzésnél: „Este megnéztem a színházban a »Párizsi rongyszedő«-t, remek darab. Szemben velem egy páholyban ült egy szép, fekete színésznő s mellette egy színész úr. Oly észrabló, lelketháborító szép volt e lány. [...] Olyanformán éreztem magamat, mint mikor egy ketrecbe zárt éhes oroszlánra ráölti a nyelvét egy szép csikó...”²³⁶ 1901 elején Csendes Alice-ért rajong mind Kosztolányi, mind Csáth. Kitalálják, hogy tapstüntetést szerveznek neki, az egyik előadás közepén. A naplók tanúsága szerint az ötlet Csáth Gézától eredt. „Ma sokat gondolkoztam a kis *Csendes*ről Úgy látszik bele vagyok bolondulva. Mivel pedig férjes asszony (4 hetes menyecske) hát ez csak abban nyilatkozik meg hogy majd hegedülök és a véres verejtékkel szerzett heti 1 korona árán elmegyek színházba és ott a diákokkal nyílt színen megtapsoltatom” – írja február 3-án.²³⁷ A tapstüntetés remekül sikerül, mint ahogyan arról Kosztolányi is említést tesz: „Febr[uar]. 11-én lázasan, vacsora nélkül színházba rohantam, nehogy elkéssek a tüntetésről, melyet Csendes Alicenak rendezendők voltak.”²³⁸ A két naplóbejegyzés között azonban némi ellentmondás is mutatkozik. Míg Kosztolányi február 11-ére teszi a színházi akció időpontját, addig Csáth február 7-i keltezéssel jegyzi föl a következőket: „Ma este voltam színházba. *Liliomfi*t adták. Az a bizonyos taps tüntetés kitűnően sikerült.”²³⁹ A *Szabadkai Közlöny* 1901. február 10-én megjelent cikke szintén 7-ére keltezi a tapstüntetés időpontját. A *Színházi szemle* rovatban a következő tudósítás látott napvilágot: „Csütörtökön, február 7-én Szigligeti »Liliomfi« című vígjátékán igen jól mulatott a közönség. [...] Az este egy kis tüntetés volt F. Csendes Alicze mellett, melyet ugylátszik a helybeli diákság rendezett, nem tudjuk mi értelme volt ez izetlen tréfának, mert csak annak minősíthetjük, miután ok egyáltalában nem volt rá.”²⁴⁰ Csendes Alice 1880-ban született Budapesten, és 1900 áprilisában – húsz esztendősen – lépett a színészi pályára, Pesti Ihász Lajosnál, Szabadkán. 1920-ban már nyugdíjazták is. Férje Farkas Ferenc színigazgató volt, akitől később elvált.²⁴¹

Egy hónappal később már nem Csendes Alice, hanem Tarján Irma lesz Kosztolányi rajongásának tárgya.²⁴² 1901 márciusában egymást érik azok a bejegyzések, melyek e plátói szerelemről tanúskodnak. Március 18-án arról tudósít Kosztolányi, hogy levelet ír a színésznőnek. Másnap már el is küldi sorait, az esetet pedig a következőképpen dokumentálja: „Nevezetes a mai nap, ma küldtem el első szerelmes levelem Tarján Irma (dráma szende) úrhölgynek, egy vers kíséretében, mely nekem vagy »poklot, vagy mennyet nyitand.«”²⁴³ Választ nem kapott, sőt, megtudta, hogy a színésznő egy másik színész (Baróthy)²⁴⁴ kedvese. Tarján Irma 1900-ban végzett a Víg-színház színésziskolájában. Első szerződése Pesti Ihász Lajos – az akkori igazgató – színházához kötötte, így Szabadkán játszott három esztendőn keresztül. Később Balla Kálmán miskolci társulatánál, majd Heves Béla erdélyi színházainál kapott szerepeket. „1906-ban visszavonult a színpadtól, férjhez ment Déván dr. Mótz Miklós kórházigazgató főorvoshoz.”²⁴⁵ Szabadkán Szigligeti

Ede *Cigány* című színművében játszotta Rózsi szerepét. Kosztolányi ezért naplójában nem egyszer „cigánylány”-ként emlegeti, és verset is ír hozzá:

„Cigánylány, Cigánylány!
Elrablád eszemet,
s felgyújtottad szép szemeddel
Hervatag lelkemet!”²⁴⁶

Előfordult azonban olyan eset is, amikor a szerelmi rajongás odáig fajult, hogy még az újságok is tudósítottak róla. 1903. február 27-én – amikor Kosztolányi már magántanuló volt – a népszerű színésznő és operettprimadonna, Küry Klára (1870–1935) érkezett pár napos vendégszerepelésre Szabadkára. Harminchárom éves volt a vendégszereplés idején, és az egész ország rajongott érte. Eleinte csak műkedvelő előadásokon lépett föl, majd 1890-ben – Ditrói Mór meghívására – Kolozsvárra ment próbafőlépésre. Hamarosan híres lett, és – Rákosi Jenőn keresztül – Evva Lajos is fölfigyelt rá, aki a Népszínházhoz szerződtette. A szabadkai főlépéskor már bécsi és prágai vendégszerepléseket is maga mögött tudhatott. Később azonban – belső intrikák miatt – megvált a színháztól, és csak szerepekre szerződött. Időközben olyan vetélytársa akadt, mint Fedák Sári. A *Bácskai Hírlap* tudósítása alapján tudjuk, hogy Szabadkán Hervé (eredeti nevén Louis Auguste Florimond Ronger) francia zeneszerző *Nebáncsvirág* (Mam’zelle Nitouche, 1883) és *Lili* (1882) című operettjeiben, valamint a *Casanova* (1902) és az *Ádám és Éva* (Adam et Eve, 1886) című zenés darabokban lépett föl Küry.²⁴⁷ Mivel a lap nem jelzi a szerzők nevét az utóbbi két darab esetében, így csak valószínűsíteni tudjuk, hogy Barna Izsó²⁴⁸ és Serpette²⁴⁹ műveiről lehet szó. Ugyan tudjuk, hogy Kosztolányi is részt vett az előadásokon – ha nem is mindegyiken –, érdemes megemlítenünk, hogy az operett műfajához ambivalensen viszonyult. 1901. január 6-án például még ezt írta a *Szép Darinka* című népszínművel kapcsolatban a naplójába: „Bármily silány compositiojú darab is volt legyen az, még többet ért, mint azok az undok, léha operettek, legalább a népeletet tükrözik, a népét, kit én nagyon szeretek!”²⁵⁰ Hervé *Nebáncsvirág* című darabjáról azonban dicsérő szavakat mond: „A »Nebáncsvirág« című szellemes és kedves operettet néztük végig.”²⁵¹

Az ünnepelt primadonnát a következő szavakkal köszöntötte Szeibenburger Károly, a Szabadkai Főgimnázium történelemtanára: „A szabadkai színügyi bizottság nevében hódolatteljes tisztelettel üdvözlöm Nagyságodat! E városnak minden szép és nemesért lelkesülő közönsége boldog, nagyon boldog azon tudatban, hogy falai közt üdvözölheti Magyarország legkiválóbb, legszeretetre méltóbb Művésznőjét. A nemzet az elismerés nagy koszorújával füzte körül Nagyságod művészi pályáját. E koszoruba foglalja be Nagyságod Szabadka város közönségének a tisztelet, a szeretet örökzöld pálmaágát is. Ohajtom, hogy e város falai között töltött napjait a legkedvesebb emlékei közé sorolja, ezen édes reményben szívünk lelkünk melegével hangoztatjuk: Isten hozta Nagyságodat!”²⁵² A „laudációt” mondó Szeibenburgerről tudjuk még, hogy ő volt a színügyi bizottság elnöke, valamint az önkéntes tűzoltók főparancsnoka. „Az öreg szívesen viselte egyenruháját, különösen, ha szép, fiatal színésznők körül legyeskedett. Tudnivaló, hogy a színigazgató szubvenciót kapott a város-tól és a színészek szerződése a színügyi bizottság elnökétől is függött” – jellemzi őt Munk Artúr visszaemlékezéseiben.²⁵³ Beceneve a diákok körében csak „Táti” volt.

Küry Klára Győrben érkezett Szabadkára. Kiss Ferenc közléséből úgy tudjuk, hogy „Győrben a lelkes ifjúság pontosan úgy ünnepelte, mint Szabadkán”.²⁵⁴ Kosztolányi szülővárosában azonban olyan mértékűre sikeredett az „ünneplés”, hogy az esetet a gimnázium tanári testülete is tárgyalta, illetve Szebenburger kérte a nyugdíjaztatását.²⁵⁵ Mint az a *Bácskai Hírlap* tudósításából kiderül, eredetileg fákllyás zenével kívántak a diákok a művésznőtől elbúcsúzni, ám azt a rendőrség betiltotta, mivel túl későn jelezték szándékukat.²⁵⁶ Végül más módját választották a búcsúztatásnak. A történetet Munk Artúr írja le *Köszönöm addig is...* című életrajzi regényében. Az emlékezet ugyan torzíthatja és ki is színezheti az eseményeket, a jelenlévő osztálytárs beszámolóját azonban nem nélkülözhetjük. Munk tehát a következőképpen adja vissza a szabadkai diákélet nevezetes epizódját: „Egy alkalommal, – hetedikes voltam, – a híres, szőke, pesti operettdíva Küry Klára látogatott le városunkba. A »Casanova« és az »Ádám és Éva« című fületlen operettekben vendégszerepelt. A diákok között nagy izgalmat keltett a színházi hír: megtudtuk, hogy frívól darabokról van szó, a művész nő trikós szerepben lép föl és nem takarékoskodik telt idomai mutogatásával. Gimnáziumi igazgatónk – Kosztolányi Dezső apja – szigorú, nagyhangú, kíméletlen ember volt, innen kapta »spanyol« becenevét is. Körözvényel tiltotta el a diákságot az operettek látogatásától. Szigorú büntetést, kizárást helyezett kilátásba a tilalom megszegőinek. Mi diákok – köztük Kosztolányi, Csáth Géza, Fenyves Ferenc, Sztrókay Kálmán – elhatároztuk, hogy az előadásokon a tilalom ellenére is részt veszünk. Ott is ültünk a diákhelyen és olyan parázs tüntetést rendeztünk a bájos, gömbölyű művész nő mellett, hogy azt a publikum is megsokalta. Véresre tapsoltuk tenyereinket, rekedtségig ordítottunk. A második előadás után tüntetést rendeztünk a művész nő mellett. Fiákert rendeltünk a művészkijáró elé és mi diákok húztuk a kocsit végig a korzón a Nemzeti Szállodáig. A fiákeren a művész nő mellett a »Táti«, a történelem tanára ült uniformisban.”²⁵⁷

Az egész várost fölkavaró esemény nem múlt el fegyelmezési megrovás nélkül. A szigorú iskolai vezetés – élén Kosztolányi Árpáddal – elejét kívánta venni a további diáksínyeknek, ezért 1903. március 4-ére rendkívüli ülést hívott össze a tantestület számára. A Szabadkai Főgimnázium 1902/1903-as tanévről kiadott évkönyvben részletes beszámolót olvashatunk az esettel kapcsolatban: „a fegyelmezetlenséget a 6–8. osztálybeli tanulók közül többen az által követték el, hogy február 28-án és márc[ius]. 2-án a tanintézet rend- és fegyelmi szabályainak 52. §-ban foglalt tilalom ellenére színházba mentek oly előadásokra, melyek látogatására osztályfőnöki engedélyt nem kértek, de nem is kaphattak volna... Vétettek a tanulók a fegyelem ellen azáltal is, hogy a színi előadások folyamán és a felvonások közben tetszésüknek túlzott, tanuló ifjakhoz nem illő szerénytelenséggel, a közönség jó ízlésű részét bosszantó módon adtak kifejezést; végül a tanulók egy része e túlzott lelkesedést az utcára is kivitte, és ott a rend- és fegyelmi szabályok 58. § által tiltott tüntetésben is részt vett”.²⁵⁸ A fegyelmi vétségért elmarasztalt diákok rosszabb magatartásjegyet kaptak, a színházi előadásokra pedig tanárokat rendelték ki. Az engedélyezendő darabokról előzetes jelentésnek kellett igazolnia, hogy pedagógiai szempontból hasznosak-e.

Kosztolányi Dezső végül egy utcalánynak köszönhetően ismerte meg a testi szerelmet. Fenyves Ferenc – a *Bácsmegyei Napló* későbbi felelős szerkesztője és

tulajdonosa – visszaemlékezéseiből tudjuk az első szexuális élmény történetét. Mint korábban említést tettünk róla, *Előre* címmel, közösen készítették azt a diáklapot, amelynek háziszzerzője volt többek között Csáth Géza és Munk Artúr is. A *Mégegyszer elmondom...* című kötetben az alábbiakat olvashatjuk a lapkészítéssel és a szexualitást fölfedező Kosztolányival kapcsolatban: „A harmadik szám után a vállalat anyagilag összeroppant. [...] Kosztolányi Dezső az Előre forgótőkéjének felhasználása árán ismerte meg a szerelmet, mert az egy forint ötven krajcárt kitevő tiszta vagyont egy szőke démonnal feláldozta a szerelem oltárán. Mi többiek szintén nem károsodtunk, mert a megismerkedéstől a beteljesülésig terjedő folyamatot olyan élénken mesélte el előttünk, hogy szinte egyek voltunk az élvezetben. Viszont az öreg Wilhelm bácsihoz, a háziorvoshoz, ő egyedül szaladt fel ijedten [...] a kedves, jó, öreg orvos nagyot nevetett, amikor a páciens megvizsgálta, megállapította, hogy egyszerű bolhacsípés az, amiből a gyermeki képzelet vérbaj-elefántot csinált.”²⁵⁹ Kosztolányi Dezsőné könyvében a történetnek egy másik változatát olvashatjuk. Az ő leírása alapján Kosztolányi tizenhat éves, amikor Ángyán Béla gyógyszerészgyakornok – aki szintén az *Előre* című diáklap munkatársa (felelős szerkesztője) volt – elviszi egy prostituálthoz, a „pólai lányhoz”. Ahogyan az életrajzi kötetben olvasható: „Felveszi ünneplő ruháját, húga gyöngyvirág parfümjével beillatosítja magát, fehér székfűt tűz a kabátja gomblyukába, fehér cérnakesztyűt húz. Összeüti bokáját, bemutatkozik és kezét csókol a lánynak.”²⁶⁰ A feleség beszámolójának regényes jellegét jól bizonyítja, hogy a prostituáltat is beszélteti, olyan szavakat adva szájába, melyek romantikus színben tüntetik föl a (pusztán) testi szerelmi beavatás aktusát: „Milyen kedves», mondja ez a lány, amikor rátekin, »de milyen kedves».”²⁶¹ Az epizód leírása inkább emlékeztethet Esti Kornél fiktív alakjának egy, a képzelet által kiszínezett kalandjára. Kétkedve kell fogadnunk azt az állítást, miszerint a szövegrész egy Kosztolányi Dezső nevű, szabadkai kamaszfiú első szexuális élményének reális ábrázolása lenne. Egy Csáth Géza naplójában olvasható bejegyzésnek azonban már nagyobb hitelt adhatunk. Ő megnevezi a lányt is – Palkó Juliska –, valamint Ángyán szerepére szintén utal. Ahogyan olvassuk: „A mai nap [szeptember 12-én] mondom el a szeptember 8[-]ján történt érdekes esetet. Dide ez nap 6–7[-]lig keresztül esett a tűz próbán. A kisasszony neve Palkó Juliska a Pest szállódában van alkalmazva. A Dide kezdett reá vadászni azután megkérte Ángyán Bélát jó barátunkat [...] Dide felment hozzá és a többi...”²⁶²

Gerő András egy tanulmányában rámutat, hogy „az igazgató úr fiacskájának” arra is volt lehetősége, hogy otthonában szerezzen szexuális élményeket. Ahogyan a történész írja: „A dolgozószoza, a háló, a gyerekszoza, a nappali és az ebédlő a térben is tükröződő kiegyensúlyozott, szabályozott életkeretet jelentettek, ahol még az is többé-kevésbé kalkulálható volt, hogy a cseléd a fiatalúr »szexuális« szocializációját is elősegíti – mint ahogy ez Kosztolányi esetében meg is történt.”²⁶³ Kosztolányi Dezsőné szintén utal arra, hogy a szülői házban dolgozó cselédlánnyal is viszonya lehetett Kosztolányinak. „Éjszakánként, harisnyában kilopózik az engedelmes, kedves tanyai lányhoz, azután egyszerre észreveszi, hogy a lány sokat sír s egy napon elmegy, szó nélkül otthagyja a szolgálatot. »Ügy« nem lett a dologból, de ő mindvégig szégyenkezett akkori »úrfi« magatartásán s a cselédlányokkal egész életében előzékenyen, tiszteletteljesen viselkedett.”²⁶⁴ Az előzékenységet illetően

egyétérthetünk a feleséggel, azt azonban megkérdőjelezzük, hogy Kosztolányinak ne lett volna később semmilyen intim kapcsolata cselédlánnyokkal. 1933–34-es, gyorsírásos naplójának tanúsága szerint kisebb-nagyobb flörtölésekbe bocsátkozott nemcsak cselédlányaival, hanem kórházi (szanatóriumi) ápolónőivel is.²⁶⁵

„Tudok én annyit magyarul, mint a tanár úr!”

A Pallas nagy lexikona a következőképpen határozza meg az önképzőkör fogalmát: „tanulók, különösen középiskolaiak, egyesülete abból a célból, hogy magukat a hazai nyelvben, irodalomban műveljék. Ezek az Ö[nképzőkör]-ök, ha kellő professzori felügyelet alatt állanak, hasznára vannak az ifjuságnak.”²⁶⁶ Az önképzőkörök a 19. század második felében terjedtek el Magyarországon. „A század végére már nem volt olyan középiskola, amelyikben ne szerveződött volna valamilyen diák-alkotókör. Előzményeik a felvilágosodás és reformkor irodalmi diáktársaságai voltak, de míg azok diákok és/vagy egy-egy tanár kezdeményezésére alakultak, az önképzőkörök intézményes keretek között jöttek létre.”²⁶⁷ A körök saját szabályrendszerrel dolgoztak ki, melyet a vallás- és közoktatási miniszter hagyott jóvá. Az egyes önképzőköri ülések előre megadott forgatókönyv szerint zajlottak. Fő céljuk lényegében a diákok irodalmi alkotásainak bemutatása volt. Ahogyan például *A szabadkai főgymnasiumi Önképzőkör alapszabályai* című, a minisztérium által 1883. március 19-én jóváhagyott dokumentumban megfogalmazták a célkitűzést: „2. § Ezen kör célja általában véve: önképzés az isk[olai]. tanulmányokkal összhangzatos irányban, különös tekintettel a stilisztikai jártasságra.”²⁶⁸ Az üléseken előadásokat tartottak, melyek a tanulók által megfogalmazott alapszabályokhoz igazodtak. Az előadás lehetett irodalmi alkotás vagy értekezés fölolvása, valamint szavaltat is. „Az ezt követő vita után a tanulói teljesítményeket a tagságból kikerülő bírálók értékelték. Az általános gyakorlat az volt, hogy ha a bírálatok elmarasztalóak voltak, javítást, módosítást javasoltak, pozitív bírálat esetén elfogadást nyertek. Ez utóbbit, a majdnem minden önképzőkörben vezetett úgynevezett érdemkönyvben rögzítették.”²⁶⁹ A szabadkai alapszabályokban az is benne foglaltatik, hogy „az ifjúsági könyvtár cél tudatos felhasználásával” kell a dolgozatokat elkészíteni. A témaválasztáshoz az alábbi támpontot adták: „az iskolában tanított nyelvek s irodalmakból s azok történetéből, különösen a magyarból eredeti dolgozatokra és a class. [klasszikus] nyelvekből utánzások és műfordításokra [...] történelmi és a bölcsészeti szakokból” lehet fölkészülni.²⁷⁰

A Szabadkai Főgimnáziumban 1868-ban indították el az Önképzőkört, Farkas Antal vezetésével. Kosztolányi édesapja, Árpád szintén tagja volt a körnek, sőt az 1874/1875-ös tanévben titkár is volt.²⁷¹ Az ülések többségén szerepelt, hol versekkel, hol bírálatokkal. 1873-ban *A Szélhez* című verse be is került az *Érdemkönyv*-be. Talán a családi hagyomány is motiválta Kosztolányi Dezsőt abban, hogy ő is az Önképzőkör tagja legyen. Hatodikos gimnazista korában már meghallgathatta az üléseket, azonban teljes jogú, aktív résztvevő – a szabályoknak megfelelően – csak hetedik osztályban, az 1901/1902-es tanévben lehetett.²⁷² Diákkori naplójában olvashatunk beszámolókat az egyes önképzőköri ülésekről.²⁷³ 1900. november 3-

án, tehát a hatodik osztály elején, már leírja véleményét a hallottakról. Meglehetősen kritikusan szól a körről, mikor így fogalmaz: „Borzasztó önképzőkör. Kétségbeesett munkássággal dolgozik és mindegyik verset ír, verset, boldog, boldogtalan.”²⁷⁴ Bori Imre nemcsak a családi hagyomány folytatását és az irodalom szeretetét tekinti motivációnak, hanem Kosztolányi szereplési vágyát is: „várja, hogy hetedikesként a kör teljes jogú tagja lehessen, hiszen szomjúhozza a nyilvánosságot, ahol szereplési vágya nem csupán tápot, hanem közönséget és tapsot kaphat.”²⁷⁵ Kosztolányi maga is elismeri, hogy – többek között – szereplési vágy is fűtötte, amikor az önképzőköri megmérettetésekre készült. Csáth Gézával a következőket osztja meg egyik levelében: „csak írogattam szív, érzélem nélkül, mert kellett, mert szereplési viszketőség égetett; dolgoztam, de hiányzott ebből a lángoló érzélem, az ihlet szentsége.”²⁷⁶ Az üléseken szereplő Kosztolányiban szenvedélyes fiatalembert ismerhettek meg tanárai és diáktársai. Ahogyan Dér Zoltán jellemzi karakterét: „az önképzőkör porondján megjelenő Kosztolányi még annyira nyers, olyan kihívó alakban mutatja sajátos hajlamait, hogy vele foglalkozni csupán ezért is érdemes volna”.²⁷⁷

Az első alakuló ülésen – 1901. szeptember 8-án –, ahol Kosztolányi már teljes jogú tagként vett részt, megválasztották a vezető tisztségviselőket.²⁷⁸ Az önképzőkör minden tanév elején újjáalakult,²⁷⁹ és nemcsak új tisztségviselőket választottak, hanem az alapszabályt is évente módosították, sőt még a vezetőtanár is más lett. Az 1901/1902-es tanévben a kör vezetésével „az igazgatóság Gaál Ferenc tanárt bízta meg. [...] Az alakuló ülés [...] titkárrá Hadzsy Jenő VIII. o[sztályos]. t[anulót]., jegyzővé Nagy Nándor VIII. o[sztályos]. t[anulót]. és irattárossá Szabó Batancs István²⁸⁰ VII. o[sztályos]. t[anulót]. tette meg. Majd az első két tisztségviselő lemondása után évközben titkáruul megválasztotta Salamon Győző VIII. o[sztályos]. t[anulót]., jegyzőül pedig Risányi János VIII. o[sztályos]. t[anulót]. [...] A kör a tanév folyamán 18 ülést tartott; ebből volt 15 rendes és 3 diszülés.”²⁸¹ Az egyes üléseken történekekről jegyzőkönyvek készültek. Ahogyan az alapszabályzatban foglaltatik: „18. § A jegyző kötelessége a gyűlésről naplószerű jegyzőkönyvet vezetni, a mely a következő gyűlésen felolvastatván, a vezető tanár és a jegyző által hitelesítetik. 19. § Az irattárnok a hitelesített jegyzőkönyveket és a megbírált dolgozatokat a bírálókkal együtt zár alatt tartja és a vezető tanáron kívül senkinek át nem adhatja.”²⁸² A dokumentumokat az utóbbi évtizedekben a szabadkai Városi Múzeum őrizte, 128-as nyilvántartási szám alatt. Jelenleg azonban nem találják a közgyűjteményben, így csak másodlagos forrásokra – elsősorban Dér Zoltán és Bori Imre tanulmányaira, szövegközléseire – támaszkodhatunk.²⁸³

A körbe újonnan belépő Kosztolányi Dezső már az első rendes ülésen – 1901. szeptember 29-én – föltűnést keltett. *Rügyfakadás* című versével szerepelt, melyet „gyöngye középszerűnek” minősítettek bírálói, Nagy Nándor és Kellert Benő.²⁸⁴ „Szóváltás támad, mire négy társa²⁸⁵ javasolta, hogy a hevesen reagáló költőt részesítsék jegyzőkönyvi megrovásban.”²⁸⁶ A vezetőtanár, az akkor 26 éves Gaál Ferenc – aki német és francia nyelvet tanított Kosztolányiék osztályában – le tudta csillapítani az indulatokat („jó-középszerű”-re érdemesítve a művet), azonban a konfliktus az októberi rendes ülésen tovább folytatódott.²⁸⁷ Forrásaink szerint a főbíráló dicsérte a fiút, ám Salamon Viktor nevű társa erősen támadta, és „valószínűtlennek”, „természetellenesnek” nevezte, sőt, olyan irománynak, amely „erőlteti

a népies kifejezéseket”.²⁸⁸ Az ezt követő ülésen Kosztolányi *Két karcolat* című írását bírálta Szabó Batancs István. Az ő kritikája pozitív volt, ám Salamon ismételten kemény szavakkal illette a munkát: „szecessziósnak”, „affektált hangon íródottnak” és újfent „természetellenesnek” titulálta.²⁸⁹ November 24-én Arany és Goethe balladaköltészetéről tartott szabad előadást Kosztolányi, melyet egyöntetűen dicséretesnek minősítettek a jelenlévők.

Két hónappal később – decemberben – újabb vita robbant ki. Ezúttal Kosztolányi volt a bíráló. Jámbor István *Egy őszi est* című írásáról azt állította, hogy Gogol-plágium.²⁹⁰ Jámbor kizárását javasolta, azonban a vezetőtanár közbelépett, így mindössze jegyzőkönyvi megrovásban részesült a „plagizátor”. A plágium vádja komoly jelentőséggel bír, tekintettel arra, hogy az *Önképzőkör alapszabálya*iban is benne foglaltatott: „tisztességgel meg nem férő plagiumok a körből való végleges kizárást vonják maguk után”.²⁹¹ Kosztolányinak ebben az időszakban már „párthívei” voltak a körben, és a konfliktusok a kisebb klikkek között is zajlottak. Kosztolányiék egyik veszélyes ellenfele Nagy Nándor jegyző volt, aki „szemtelennek” nevezte vetélytársát.²⁹² A „Kosztolányi-párt” viszonzásként „gyöngelméjűnek és plagizátorok társaságának” kiáltotta ki Nagy Nándort és körét, és egyúttal bejelentették kilépési szándékukat. Később azonban visszariadtak, mert „Gaál Ferenc figyelmeztette őket, hogy ez a gimnázium elhagyását is jelentené”.²⁹³ Végül kizárták a jegyzőt, Kosztolányi egyik híve, Kálnai Dezső pedig megrovást kapott.²⁹⁴ A viták ellenére nem állíthatjuk, hogy a klikk-érdekek fölülírták volna a szakmaiságot. Nem egy esetben ugyanis az ellentáborok elismerték egymás teljesítményét.

A hónap végén, december 22-én Kosztolányi *Sírvirágok* című ciklusa volt a vitaanyag. A költeményfüzér megírását Reviczky Gyula élete és költészete ihlette. Ahogyan Kosztolányi előljáró szavaiban fogalmaz: „E költeményfüzér megírására a közvetlen impulzust az oly korán elhunyt Reviczky tragikus sorsa adta. Korántsem akartam azonban ezen apró dalokat az ő emlékének szentelni – talán nem is lennének méltók hozzá –, csupán csak egy általános képet akartam nyújtani azokról a fehér arcú, tüzes szemű betegekről, kik naponként zajtalanul sóhajtanak el a világból, mint ősszel a falevelek.”²⁹⁵ Az epilógussal együtt összesen nyolc szakaszra tagolódik a füzér. A mű már részben előremutat Kosztolányi későbbi költészeti megoldásaira, hiszen a füzérszerűség (ciklus) több verseskötetének is jellemzője lesz, mint például *A szegény kisgyermek panasza*inak. Nemcsak verseire, hanem novelláira is jellemző azonban a ciklusban való gondolkodás, ami az Esti Kornél-történetek esetében mutatkozik meg leginkább.²⁹⁶ A szerkesztésbeli sajátosságokon kívül érdemes hangsúlyoznunk Reviczky hatását Kosztolányira. Szegedy-Maszák Mihály a következőket írja ezzel kapcsolatban: „A középiskolás diák lelkesen olvasta Reviczky műveit, s amikor a fiatalon meghalt költő emlékére fölállítandó mellszobor alapösszegének előteremtése céljából 1902. július 26-án a szabadkai gimnáziumban ünnepélyt rendeztek, *A kékruhás* címmel verses jelenetet írt erre az alkalomra.”²⁹⁷ Kosztolányi Dezsőné szintén említi az emlékestet: „Valósággal családi ünnepély volt ez és minden egyes szereplője a Brenner–Decsy- s a szintén rokon Budanovics [-]család tagja.”²⁹⁸ Az eseményről szót ejt Bori Imre is. Ő azonban a történetben nem a Reviczky iránti érdeklődést látja, hanem Kosztolányi szereplési vágyának bizonyítékként értelmezi azt.²⁹⁹

Az önképzőkori ülésen előadott, Reviczky-ihletésű versfüzért alaposan megbírálták az önképzőkori társak. Kellert Benő például azt mondta rá: „Minél tovább olvassa az ember ezeket a középszerű verseket, annál több hibát vesz észre bennük.”³⁰⁰ Grüner Andor pedig harminc verstani hibát fedezett föl a munkában, és „fonnyadt virágok”-nak titulálta az egyes szakaszokat.³⁰¹ Salamon Viktor és (az akkor még) Friedmann (később Fenyves) Ferenc azonban ezúttal védtek Kosztolányi teljesítményét. Maga Kosztolányi elismerte a hibákat, mondván: „Homérosz is sokat alszik”.³⁰² Ám ezzel egyidejűleg bejelentette: „költőként nem, csupán kritikusként fog ezentúl szerepelni az önképzőkörben”.³⁰³ Az ülés vége sem múlt el eseménytelenül: Kálnai kirohanást rendezett az egész csoport ellen. „Fölugrott egy székre, és a kört nagyhangon »gyöngélméjűek elipszisé«-nek nevezte, amiért a következő, 1902. január 19-én megtartott összejevetelen a vezető tanár kizárta az önképzőkörből a második időszak tartamára.”³⁰⁴

Önképzőkori feszültségekkel teli tanév volt tehát az 1901/1902-es. Kosztolányi Árpád – a gimnázium igazgatójaként és az önképzőkör tiszteletbeli elnökeként³⁰⁵ – külön figyelmeztette a fiatalokat az 1902/1903-as tanév kezdő ülésén arra, hogy „irtsák ki keblükből az egymás iránti gyűlölséget, különösen a felekezeti türelmetlenséget, mely a múlt évi önképzőkört oly nagyon megmetyeltyezte”.³⁰⁶ Az 1902. szeptember 14-i alakuló ülésen Révfy Zoltán – Csáth Géza magyartanára – lett az új vezetőtanár; Kosztolányit titkárrá, Kálnai Dezsőt jegyzővé, Freund Józsefet pedig irattárossá választották.³⁰⁷ Kosztolányinak azt a javaslatát, hogy az önképzőkör vegye föl Jámbor Pál nevét,³⁰⁸ szótöbbséggel fogadták el. Kosztolányi ezzel a gesztussal Friedmannt kívánta támogatni, aki elsőként vetette föl az ötletet. A körnek ebben a tanévben 13 nyolcadikos, 30 hetedikes rendes és 10 hatodikos rendkívüli tagja volt. Köztük van az unokatestvér Csáth Géza is, valamint Munk Artúr és Sztrokay Kálmán. Kosztolányinak mint titkárnak – az alapszabály értelmében – az alábbi feladatai voltak: „17. § A titkár beszedi a tagdíjakat [...] és [a] vezető tanár ellenőrzése mellett kezeli és fölhasználja; átveszi a tagok munkálatait, jegyzékbe teszi és a vezető tanárnak szolgáltatja át, hogy az bírálatra adhassa ki”.³⁰⁹ Ugyanezen az ülésen olvasta föl Kosztolányi *Tompa emlékezete* című írását, amelyet – Munk Artúr javaslatára – díszkönyvbe való beírásra érdemesítettek.

Az önképzőkori működés jelentősebb eredményeit a *Szabadkai Főgimnázium Önképzőkör Erdemkönyvében* találjuk, melyet a szabadkai Városi Könyvtár őriz.³¹⁰ Az alapszabályzat a következőket rögzíti ezzel kapcsolatban: „Ha a fölolvasott munka tartalom és előadás tekintetében különös figyelmet érdemel, a kör Erdemkönyvébe vétetik, a mely tulajdonképen a tagok jelesebb dolgozatainak eredetiben való díszesebb egybe kötetése. – Ugyanez áll a bírálatokról is, ha tartalom, alak és tárgyilagosság tekintetéből kifogástalan.”³¹¹ A díszkönyvbe az 1901/1902-es tanévben szinte csak Kosztolányi írásai kerültek be. Sőt, olyan eset is előfordult, amikor „elfoglaltsága” miatt be sem írta az arra érdemesített szöveget. Ahogyan erről a díszkönyv egyik bejegyzése tanúskodik: „Az önképzőkör határozatából »Sirvirágok« cz[ímű]. dalcycusom, valamint 1902. márc[ius]. 15[-]én tartott »Márciusi ifjak« czimű felolvasásom a díszkönyvbe került, a miket azonban nagymérvű elfoglaltságom miatt be nem írhattam, s ezennel csak itt jelezek”.³¹² Ám olyan munkákat is találhatunk már az *Erdemkönyvben* Kosztolányitól, amelyek később első verseskö-

tetében, a *Négy fal között* című, 1907-es kiadványban is szerepelnek. Ilyen például az *Ágác-virágok – Apró versek* alcímmel –, melynek öt versszakból álló, első szakasza *Chanson* címmel olvasható a kötetben. A vers két szakos, második szakaszát azonban különválasztja Kosztolányi, és a *Finale* ciklushoz illeszti.³¹³ Egyúttal ez a szöveg – az *Ágác-virágok* második szakasza – lesz az első megjelent verse is: *Egy sír* címen közlik, a *Budapesti Napló*-ban. Szegedy-Maszák Mihály írja: „*Egy sír* című zsenyéjét elküldte Ábrányi Emilnek véleményezésre. Bírálatot nem kapott, de e nyolcsoros szöveg megjelent a *Budapesti Napló*-ban. Kosztolányi Dezsőné könyvében megtalálható az 1901. október 26-án, szombaton megjelent szám újságkivágatának másolata.”³¹⁴ A vers a napilap 11. oldalán szerepelt.³¹⁵ Kosztolányi édesanyja, Brenner Eulália olyan büszke volt fiára, hogy imakönyvében őrizgette a lapkivágatot. A megjelenés után egy hónappal olvassa föl tehát az önképzőkörben, az *Apró versek* második darabjaként. Bírálója Lichtneckert András volt, aki dicséretesre minősítette.

Az *Érdemkönyv*ben helyet kapott a dicséretesre minősített *Sors* című költemény, amit még hetedik korában írt Kosztolányi.³¹⁶ A három szakaszból álló, elmúlásról szóló vers alcíme: *Bölcselelő ének*. A rendes ülésen Vass A. Kálmán bírálta, és „a mű érdemfokát a kör szavazattöbbséggel dicséretesben állapította meg”.³¹⁷ *Sorsunk* címen ez a vers is bekerült később az 1907-es, *Négy fal között* című kötetbe.³¹⁸ A következő szöveg – amit Kosztolányitól olvashatunk az *Érdemkönyv*ben – az *Október 6.* címet viselő, hosszabb írás. A munkát az 1901. október 7-i díszülésen olvasta föl annak szerzője. A jelige Kossuth Lajostól való,³¹⁹ ami összefüggésbe hozható a nagypapa, Kosztolányi Ágoston Kossuth-kultuszával is. Tudjuk, hogy unokáinak azt tanította: Kossuth Lajos „a magyarok földi istene”.³²⁰ Ahogyan az egyik epizódra visszaemlékezik Kosztolányi: „Egy tavaszi napon, amikor öcsém-mel, húgommal künn játszom a kertben, kézenfog bennünket, behív a tisztaszobába, mely teljesen el van sötétítve. Fekete posztóval takart asztalkán gyertyák lobognak. Letérdelget mindhármunkat s arra kér, sohase feledjük, ma halt meg messze idegenben Kossuth Lajos”.³²¹ Az *Október 6.* című szöveget Kosztolányi föl-olvasásra szánta, és a következő – ma már inkább patetikusként ható – szavakkal fejezte be: „Mint Nagy-Pénteken a kálváriára zarándokoltok, menjetek el ti is minden okt[óber]. 6-án oda, oda... Aradra! Mert Arad a magyar Golgotha, melyből az agy felidézi emlékezetével a múlt idő síri szellemét, az ifjú pedig lelkesedést merít a honszeretethez, s bár sok idő múlt el azóta, az aradi vesztőhely nyárfái még most is oly búsan susognak valamit, valami szép, valami szomorú regét, ezredéves multunkról, kilobbant dicsőségről meg még valamiről, de ne kérdezzetek miről, mert könyvek tódulnak szemünkbe, s nem tudjuk megmondani...”³²²

Szintén *Érdemkönyv*be került a *Vigasz a könnyekben cz[ímű]. műfordítás bírálata*. Jeligióét ezúttal Boileau-tól – a *L'Art Poétique* (Költészettan) című műből – veszi Kosztolányi: „Ki nem dicsér, hanem tanácsot ad, szeresd!” A kör a bírálatot – mely 1901. november 17-én hangzott el – „egyhangulag a díszkönyvbe ajánlotta”.³²³ Bori Imre az alábbi értelmezést fűzi a szöveghez: „A hetedik gimnazista Kosztolányi jól ismeri a magyar műfordítás történetét, nyilván Radó Antal nyomán. Tudja, hogy Batsányi János és Péczely József neve a fordításfelfogás két szélsőséges változatát fémjelzi [...] Ó a műfordítás terén is »korszakalkotó« Arany János nézetét vallja”.³²⁴ Teszi mindezt Grüner Andor fordítása bírálatainak apropóján.

A nyolcadik osztályos Kosztolányitól mindössze egyetlen bejegyzés található a könyvben: „Az önképzőkör határozata folytán »*Tompa emlékezete*« című emlékbeszédem, valamint az oct[óber]. 6[-]ján, az aradi vértanúk emlékére rendezett gyászünnepélyen felolvasott »Oct. 6.« czímű]. titkári megnyitó beszédem *disztkönyvbeírásra* érdemesítettet. »³²⁵ Ez volt az a szöveg, amit Munk Artúr ajánlott beírásra, és amelyet a tanév alakuló ülésén olvasott föl Kosztolányi.³²⁶ Ezt követően már nem szerepelnek a dísztkönyvben írásai. Még az ősz folyamán kicsapják nemcsak a körből, hanem a gimnáziumból is. Az önképzőköri botrány krónikája több változatban is fennmaradt. „Többen is foglalkoztak az önképzőkörnek ezzel az emlékezetes ülésével, de egyikük beszámolója sem egyezik meg teljesen a zárt ülés jegyzőkönyvébe foglaltakkal” – írja Dér Zoltán, aki még látta a jegyzőkönyveket.³²⁷ Mint korábban jeleztük, a dokumentumokat őrző szabadkai Városi Múzeumban – mely intézmény nemrégiben költözött új épületbe – nem találják az értékes forrásanyagokat, leltári számot pedig nem adott meg Dér.³²⁸ Jegyzőkönyvek hiányában tehát – akárcsak azt az önképzőkör korábbi üléseinek leírásakor tettük – ezúttal is Dér Zoltán közlésére hagyatkozunk, valamint a többi visszaemlékező szövegével szintén foglalkozunk. Utóbbiak ugyan erősen szubjektív jellegű beszámolók, azonban – szemtanúkról lévén szó – nem hagyhatjuk figyelmen kívül szavaikat. Hitelességre akkor törekedhetünk, ha egyik beszámolót sem rendeljük a többi alá vagy fölé, hanem egymással párhuzamba állítva mutatjuk be őket.

Egyik forrásunk az ülésen jelen lévő Munk Artúr visszaemlékezése. Állítása szerint az „önképzőkörben műsorra került Kosztolányi egyik verse: »Sírvirágok Etelka sírjára«”.³²⁹ Adata azonban téves, mivel a versciklus még az 1901. december 22-i önképzőköri ülésen került elő, a kicsapatással végződő pedig incidens 1902. november 9-én történt. A nevezetes alkalomkor Kosztolányinak Csokonai Vitéz Mihály *Dorottya* című művéről szóló elemzése volt napirenden, melyet Friedmann (a későbbi Fenyves) Ferenc bírált. Munk tévedésével kapcsolatban egy levelet idéz-nénk, amelyet Kosztolányi Mária írt bátyjának: „Munkkal kapcsolatban eszembe jut, hogy ő ir a Napló karácsonyi számába szegény Fenyves Feriről. Feri diák éveit írja meg. Most arra kért tudjam meg általad, hogy mi volt annak a versednek a címe mi miatt az Önképzőbe volt az a kellemetlenség. Munk úgy emlékszik, hogy a versed címe »*Sírvirágok*« volt. Nagyon kért ha emlékszel rá úgy ird meg.”³³⁰ A levél alapján kiderül, hogy maga Munk sem volt biztos állításában. Mivel az adat tévesen jelent meg, így valószínűsíthető, hogy Kosztolányi nem vette föl a kapcsolatot Munkkal. Azt azonban, hogy Fenyves volt a bíráló, Munk már helyesen rögzítette: „A hangulatos, kis diákverset Fenyves Ferenc bírálta és alaposan lehúzta. Véleménye szerint a vers nem ütötte meg az önképzőkör mértékét.”³³¹ Szintén tőle értesülünk arról, hogy ő, Csáth Géza és Sztrókay Kálmán voltak azok, akik dísztkönyvre méltónak ítélték a költeményt. Ezt követően azonban vita tört ki, és az irodalomtanár, Révfy Zoltán Kosztolányi ellenében foglalt állást. Ahogyan Munk minderről beszámol: „[Révfy Zoltán] Véleménye szerint a vers tehetségtelen poéta fércműve, a bíráló helyesen ítélt. Dícséretre nem méltó. Kosztolányi magából kikelve ugrott fel helyéről. Vaskos gorombaságokat vágott a tanár fejéhez, azután ezekkel a szavakkal fejezte be kitörését:

– Különben is a tanár úr a vershez nem ért... Hol a kalapom?... – A kalap a fogason lógott. Kosztolányi kalap nélkül rohant ki a teremből. Az affér kicsapással végződött.³³²

A Munk Artúr által is említett, másik jelenlévő szemtanú Sztrókay Kálmán volt, aki szintén fölidézi az incidenst visszaemlékezéseiben. Sztrókay egy évvel járt Kosztolányi alatt a gimnáziumban. Mivel Csáth Géza az osztálytársa volt,³³³ így rajta keresztül összebarátkozott Kosztolányi Dezsővel is. Az önképzőkörbe többek között Kosztolányi kedvéért léptek be, akit példaképüknek tekintettek. Nyolcadikos korukban már ők voltak a körben a titkári és a jegyzői poszt betöltői. Nem vették azonban túl komolyan a szabályokat, és olykor még csaltak is a pályadíjakkal.³³⁴ „Velünk ellentétben” – írja Sztrókay – „Kosztolányi vad lángelmeként viselkedett az önképzőkörben. Összeakaszkodott a vezető tanárral irodalmi vitában s az lett a vége, hogy oda is mondta:

– Tanár úr, nem ért ehhez!

A kitűnő Révfy [!] Zoltán mosolyogva intette le, de ő egészen kijött sodrából és kijelentvén, hogy ebben a társaságban nem marad egy percig sem, kirohant. Egy perc múlva visszajött s az ajtóból bekiáltott:

– Hol a kalapom?

Othagyta a fogason, ott is volt, de olyan nevetés támadt, hogy a hősi kivonulás drámai hatásának vége lett. Húsz év múlva sem volt tanácsos megkérdezni Kosztolányit: hol a kalapom?³³⁵

Munk és Sztrókay beszámolója kiegészíti egymást. Míg Sztrókay csak a tanárral folytatott vita leírásától indítja a történetet, addig Munk az előzményeket is ismereti. A közös pont a két visszaemlékezésben az, hogy Kosztolányi szerint Révfy „nem ért” a vershez, valamint az, hogy visszarohant a kalapjáért. Sztrókay írja csak le: a résztvevők jót nevettek azon, hogy a földühödött Kosztolányi benthagyta a kalapját a teremben. A tanár és Kosztolányi közti párbeszédet a legrészletesebben Csáth Géza jegyezte föl, aki szintén jelen volt az ülésen. Az ő verzióját naplójában olvashatjuk, az 1902. november 9-i – tehát még az incidens napján írt – bejegyzésnél. Leghíhettebbnek ez a változat tetszik, lévén, hogy olyan részleteket is elárul, melyeket más visszaemlékezések nem közölnek. Csáth naplóbejegyzését érdemes teljes terjedelmében idéznünk: „A mai önképzőköri ülésen szakításra került a dolog Dide Friedmannak (komisz zsidó Révfy nyalója) bírálatát leszidta. Révfy kemény hangon azt mondta, hogy »a titkár hibásan bírál, ő is mond germanismust sőt tele van beszéde ezzel.«

(Dide): »Tessék kimutatni egyet is.[«]

– »Majd azután most nincs idő rá«

»(D): Kérem tessék kimutatni, hol a germanismus – nem gyerekeskedni jöttem én ide. Ha a tanár úr nem mutatja ki itt hagyom az ülést[«]

(Révfy): »Csak tessék hagyja itt«

(Dide kimegy hangosan szinte kiabálva): »Tudok én annyit magyarul mint a tanár úr.«

Révfy ezután példálózgatott Dide antiszemitizmusára, pedig nem ő igazat mondott. Révfy egyenesen és piszkos módon bosszantotta Dide-t a mit az önérzetes és főként tehetséges gyerek nem tűrhett egy olyan simplex embertől mint Révfy.

Konferenciára kerül az ügy, Árpád bácsi nem bánja ha Didét ki is csapják azt mondja, majd lesz magántanuló.³³⁶ A szövegből jól látható, hogy Csáth kommentálja is az eseményeket, s a történet antiszemita vonatkozásáról is föllebbenti a fátylat. Sem Munk, sem Sztrókay nem beszél zsidóellenes megnyilvánulásról, sőt még Kosztolányi Dezsőné is „diplomatikusan” kezeli a kérdést, amikor az epizódot említi: „amikor a vezetőtanár bírálatra adott versének magyartalanságát kifogásolja, – legérzékenyebb ponton bántották – magából kikelve kiabálja a tanár felé: »A tanár úr ehhez nem ért, különben sem vagyok kíváncsi a véleményére.« Lekapja a kalapját a fogasról, az ajtót dühösen becsapja maga után s óriási léptekkel, dúltan távozik.»³³⁷

Mindezek fényében perdöntő lehet a jegyzőkönyv szövegének megismerése, melyet Kálnai Dezső látott el kézjeggyével. Eredeti dokumentum híján, másodközlésből, a következőket érdemes idéznünk belőle: „Az önképzőkör előző rendes ülése műsorának második pontjánál (Csokonai »Dorottya« czímű]. eposz]za fejtegetésének bírálata) Scossa és Weisz felszólalók után Kosztolányi, a főbíró, Friedmann Ferencz bírálatát bírálván ezeket mondja: [...] A rómaiak is kifütyülték az ügyetlen gladiátorokat, mi is kinevetjük Friedmann, aki a germanismus ellen szól, bár maga is germanisál. Hát magyarul van mondva, ez magyarul van mondva? Ez a legrettentőbb germanismus.»

Szavai végeztével a vezető tanár úr kijelenti, hogy Friedmann bírálatának hangja nagyon is komoly és korrekt, árnyéka sincs benne a gúnynak; a titkár germanismus ellen szól, bár maga is szokott germanismust használni.

Kosztolányi (helyéről indulatosan felugrik). »Sohasem használok germanismust, ha használtam, mutassa ki!«

A vezető tanár úr erre azt jegyzi meg, hogy majd alkalomadtán kimutatja. Kosztolányi (az előtte lévő könyvet felkapja és szenvedélyesen a padhoz csapja, majd a vezető tanár úrhoz közelebb ugorva így szól): Ez gyerekség! Tudok annyit, mint a tanár úr! Különben én itt nem maradok, az ülést itt hagyom! (Erre a tereméből, az ajtót becsapva, elrohan.)

A vezető tanár úr kijelenti, hogy magát megsértve nem érzi, de a körnek a támadásért elégtételt fog szerezni. Beszéde közben újra a terembe jön Kosztolányi és a bírálói asztal előtt megállva, felkiált: »Hol a kalapom? hol a kalapom? Majd elégtételt szerezek én magamnak! Van annyi önérzetem és tudásom, hogy iránta (a vezető tanárra nézve) tiszteletet követeljek«. Szavaira a vezető tanár úr csak ennyit jegyez meg: »Önérzete az van, tán nagyon is sok.« (Kosztolányi a teremből az előbbi módon távozik.)³³⁸ Kosztolányi – távozása után – még beküldött egy levelet a jegyzőnek, melyben közölte az önképzőkörrel, hogy fegyelmi eljárást indít, és az eljárás során Fenyves bírálatát bizonyítékként kívánja fölhasználni. A levél szövegét szintén idézi a Dér által közölt jegyzőkönyv.³³⁹

A másodközlésből ismert jegyzőkönyv azonban nem tartalmazza azokat a zsidóellenes megnyilvánulásokat, amelyekkel a Csáth-naplóban találkozunk. Utóbbi Bori Imre is idézi monográfiájában,³⁴⁰ ám teszi ezt úgy, hogy kihagyja belőle az antiszemita kiszólásokat. Ugyanezt teszi Dér is, a befejezetlen *Mostoba* című regényt és az önképzőköri szövegeket közlő kötetében.³⁴¹ Mindezek fényében alapos a gyanúnk, hogy esetleg a jegyzőkönyv közlése sem teljes. Kimaradhattak be-

lőle azok a részletek, amelyek a zsidóellenes magatartás megjelenését igazolhatták volna. A Csáthnál olvasható megjegyzésnek – „Révfy ezután példálózott Dide antiszemitizmusára” – ugyanis sehol sincs nyoma az idézett jegyzőkönyvben. Dér föltételezett eljárását magyarázhatja az is, hogy irodalmunk olyan korszakában látott napvilágot kötete, amikor erősen működött a politikai cenzúra gyakorlata. 1980-as kötetében azonban már Dér Zoltán is említi, hogy az ülésen elhangzott az antiszemitizmus vádjá: „Kosztolányi unokaöccse, Brenner József védelmében szóval föl, s [...] a Freidmann-nal való összecsapáskor az új vezető tanár, Révfy Zoltán az antiszemitizmus vádját is fölrója Kosztolányinak.”³⁴² Érdekes hangsúlyoznunk, hogy az antiszemitizmus kérdésköre csak az utóbbi években vált egyáltalán témává, illetve vita tárgyává a Kosztolányi-filológiában.

Mint ahogy arra már utaltunk, Kosztolányi Árpád igazgató a tanév kezdő ülésén figyelmeztette a fiatalokat arra, hogy „irtsák ki keblükből az egymás iránti gyűlölséget, különösen a felekezeti türelmetlenséget, mely a múlt évi önképzőkört olyan nagyon megmétélyezte”.³⁴³ Kijelentéséből arra következtethetünk, hogy korábban is történtek hasonló megnyilvánulások, „felekezeti türelmetlenségek”. Ha megnézzük Csáth naplóját – az októberi bejegyzéseket –, akkor szép számmal találunk bennük zsidóellenes megjegyzéseket. 1902. március 10-én például a következőket írja a Széchenyi-pályázattal kapcsolatban: „le akarom főzni a sok piszok zsidót Kellert Benőt, Licht József, Gáli Géza, Glück Géza féle strébereket és megmutatni *Loosz Pistának* (latin tanárunk) hogy én is vagyok ám valami.”³⁴⁴ 1902. október 18-án pedig így fogalmaz, már az Önképzőkörrel szólna: „Holnap küzdelmem lesz az önképzőkörbe valami Friedmann ellenbirálatot csinált az én birálatomra melyben egy nagyon rossz »Merengés« című verset elfogadhatónak bíraltam. Dide ellen is támad a sok tehetségtelen zsidó. [...] Bauer a vörös zsidó ki roppant haragszik Didére mert nem hajol senki előtt.” Október 19-i dátummal az alábbiakat olvassuk: „Révfy először jónak nagyon jónak mondta a birálatot azután midőn egy kegyelt zsidója (Friedmann) minden szóba belekapaszkodva »el nem fogadhatónak bírálta« az én birálatomat; és összesen 4 zsidó lerántott; Dide meg kimondta hogy birálatom az önképzőkör színvonalán felül áll. A Révfy dühös volt erre mert általában Didére dühös ki öt semmibe se veszi”.³⁴⁵ Ugyanakkor – mint ahogy arra Sárközi Éva is rámutat – antiszemitizmus-ellenes megnyilvánulások is szerepelnek a Csáth-naplókban. 1900. március 22-i dátummal például ezt látjuk: „Tegnap volt osztályfőnökünk Mamuzsich Béno névnapja kit én parasztságáért iszonyu antisemitizmusáért valóságosan gyűlölök.”³⁴⁶ Másik alkalommal pedig – Braun Henrikről, a *Bácskai Hírlap* kritikusról szólna –, leírta, hogy Braun zsidó, ám ezt követően zárójeles megjegyzésben jelzi: „(nem vagyok antisehemit)”³⁴⁷ Érdekes még említenünk, hogy Kosztolányi diákkori naplójában is előfordul „zsidózás”. Igaz, ezt a dokumentumot csak másodközlésből ismerjük – Kosztolányi Dezsőné könyvének kerestül –, azonban a következő mondatok és a Csáth-naplókban olvasottak közötti hasonlóságot aligha lehet vitatni: „Gondolatok a temetőben. Szerzője egy kétségbeesett zsidó, Hirschberger Soma, ki philosophálni akarna, de nem tud.”³⁴⁸ Ugyanakkor azt sem állíthatjuk, hogy Kosztolányi különbséget tett volna ember és ember között. Szintén a naplóban írja az alábbiakat: „Látni, hogy nincs az emberek közt különbség, hogy testvérnek nevezi a művelt ember a gazdát, – ez a boldog-

ság, egyformák vagyunk mind, ez tetszik az istennek! S midőn a két ember ajka összeért, az Istent láttam mosolyogni, a kis fehér szobában, az Istent, ki bennünket egyformának teremtett.”³⁴⁹

Az Önképzőkört hivatalosan a szegedi tankerület királyi főigazgatóságának, 1902. november 19-én kelt leirata alapján oszlatták föl. „Az igazgatóság az önképzőkörnek november 23-ára egybehívott ülésén a tank[erületi]. kir[ályi]. főigazgatóság fenti határozatát kellő intelmek kíséretében közölte az önképzőkörrel s ezzel a kör a folyó tanévben megszűnt működni.”³⁵⁰ Kosztolányi Árpádnak – igazgatói minőségében – ugyanis tájékoztatnia kellett elöljáróját az önképzőköri botrányról. Leiratban fordult Platz Bonifáchoz, a szegedi tankerület vezetőjéhez,³⁵¹ aki válaszelevelében a következőképpen fogalmazott: „Nagyon fájdalmasan érintett, hogy a szabadkai főgimnázium önképzőkörében oly szellem nyilvánult, amelyet nem lehet és nem szabad helyeselnem! A társi szeretettől áthatott és tanulói alárendeltséggel párosult hasznos önképzés menetét oly természetű villongások zavarták meg, amelyek nemcsak az ifjuság iskolai foglalkozására gyakorolnak kedvezőtlen befolyást, hanem esetleg kihatással birhatnak az egész életre is. Annak kifejezésére, hogy az önképzőkör ezen szellemét helytelenitem, de egyuttal okulásul a jövőre, a folyó iskolai évre az önképzőkör működését ezennel felfüggesztem. Fölhivom a [tisztelt]. igazgatóságot, hogy ezen intézkedésemet kellő intelmek kíséretében közölje az ifjúsággal.”³⁵² Azt, hogy Kosztolányi Árpád mit mondott az utolsó alkalommal összegyűlt körnek, csak Dér Zoltán közléséből ismerjük, mivel az évkönyv nem idézi szavait: „Nem lehet és nem czélom itt, ez alkalommal azt kutatni, hogy e jelenségek ephemer természetűek-e, vagy részben a múltra vezethetők vissza, hogy azokat csak a fiatalos hévnek vagy talán egyéb körülményeknek is tudhatni be: nekem jelenleg csak a szomorú, hivatalos kötelesség jutott osztályrészemül, hogy ezt a tényt constatáljam.”³⁵³ Kosztolányi Árpád azonban nemcsak az önképzőkört volt kénytelen fölloszlatni, hanem fiának az iskolából való eltanácsolását is napirendre kellett tűznie. „Anyika sír, apuska komoran jár-kei a házban. – El fogsz zülleni, a szemétre fogsz jutni! – mondogatja” – illusztrálja a család ekkori hétköznapijait Kosztolányi Dezsőné.³⁵⁴ Az ügy komolyságára hívja föl a figyelmet, hogy az intézkedések egy része a Szegedi Tankerület hatáskörében történt. Kosztolányi Árpád ugyan megpróbálta elsimítani az ügyet – személyesen is fölkereste Platz Bonifácot –, azonban nem járt eredménnyel. A tankerületi főigazgató 1902. november 23-ával beszüntette – az adott tanévre – a kör működését.

Mielőtt tovább elemeznénk az esetet, érdemes pár szót ejteni arról, hogy mekkora társadalmi bázist jelentettek a zsidók Szabadkán. Milyen számarányban vettek részt a közoktatásban, illetve voltak-e antiszemita megnyilvánulások a városban a századforduló környékén? Forrásaink alapján úgy tudjuk, hogy a zsidó családok a 18. században kezdtek egyre nagyobb számban megjelenni a délvidéki településen, és sorra kapcsolódtak be a gazdasági életbe. Borovszky Samu pontos adatot is hoz a vármegye monográfiájában: „A zsidók [...] tömegesebben 1786-ban telepedtek le Szabadkán”.³⁵⁵ A városi tanács megengedte először az ideiglenes, majd az állandó letelepedést. „A század második felében a városban 12 izraelita család van, akik szinte kizárólag kereskedésből élnek.”³⁵⁶ Az elöljárók határozata értelmében a szabadkai zsidók a Magyar, az Erdő és a Széchenyi utcák által határolt terü-

leten lakhattak. „1830–31-ben 81, 1844-ben már 117 zsidó család élt a városban.”³⁵⁷ 1869-ben összesen 1500-an vannak, és ezzel a város lakosságának negyvened részét teszik ki. Összehasonlításként érdemes említenünk, hogy protestánsok csak 1805-től fordulnak elő Szabadkán: öt evangélikus és nyolc református lakost számláltak akkor.³⁵⁸ A város első zsinagógája 1802 körül, az Erdő utcában épült, az első rabbi pedig Politzer Sámuel volt. Az épületet az 1850-es években restaurálták, majd 1905-ben, a Széchenyi tér elején fölépült az új zsinagóga.³⁵⁹ „Az 1848-as forradalmi időszakban a zsidó közösség a magyarok mellé áll. Ezért Haynau 12500 bakkancsot készített a szabadkai zsidókkal.”³⁶⁰

A zsidó közösségnek volt saját elemi iskolájuk is – a chéder³⁶¹ –, idővel azonban az ott tanulók beiratkoztak a városi iskolákba is. Ahogyan Pálinkás József írja, a szabadkai népoktatásról szólván: „Fiaikkal elvégeztették ugyan vallási okokból a chédert, azután pedig városi iskolákba járatják őket. Egyesek ki is kerültek a hagyományos iskolát [...] 1834–35-ben a helybeli latin főgimnáziumban hat zsidó tanulót tartanak nyilván, 1840–41-ben már húszat.”³⁶² Idővel a városban élő zsidók között – számarányukhoz viszonyítva – az írástudatlanok száma jóval kisebb lett, mint ugyanez az arány a keresztényeknél. „1880-ban a városban élő 1647 zsidó háromnegyed részének legalább elemi iskolája volt.”³⁶³ Az iskoláztatás természetesen összefüggésben állt az asszimiláció kérdéskörével. Mint más városokban, Szabadkán is életbe léptettek olyan intézkedéseket, amelyek hátrányosan érintették a zsidó lakosságot. Magyar László levéltáros az alábbi példát hozza: „A szabadkai hatóság pénzbüntetéssel sújtotta azokat a mestereket, akik a katolikus ünnepek alatt dolgoztak. A rendelet értelmében ugyanis a más vallásúak is kötelesek voltak ünnepelni (a négy legnagyobb katolikus ünnepen), ha a helységben katolikus templom volt.”³⁶⁴

A felekezeti türelmetlenség egyik jellegzetes megnyilvánulása volt az ún. „pilátusverés” sajátos alkalmazása, Húsvét táján. Ez a „népszokás” többek között Szabadkán is dívott, legfőként a „nagytemplom”, azaz a Szent Teréz templom környékén. Magát a(z) alapvetően játékos) szokást – mely számos településen elterjedt –, említi a *Magyar Katolikus Lexikon* is: „nagypénteken a gyermekek a deszkákat avagy földet verik, amint közönségesen szokták mondani: a Pilátust verik, jelenti az anyaszentegyháznak Pilátus ellen fölgerjedett méltó haragját”. A lexikonból megtudjuk még, hogy a hagyományról Dugonics András is följegyezett pár sort: „A ~ [pilátusverés] hagyományát Dugonics András³⁶⁵ is említi: a gyermekek (főképpen Szegeden) irgalmatlan pattanásokkal verik a földet, nagypénteken gyékénnyel, és azt mondják, hogy Pilátust verik, ki Urunkat Jeruzsálemben felakasztotta.”³⁶⁶ A *Magyar Néprajzi Lexikon* „Pilátus-égetés” címszó alatt a következő meghatározást adja: „nagyserdán, nagycsütörtökön vagy nagypénteken (húsvét előtti héten) gyakorolt szokás, amely egy Pilátust (aki az evangélium szerint Jézust keresztre feszítette) – egyes esetekben Júdást – jelképező szalma vagy rongybábu megveréséből, elégetéséből állt. Csíkkozmáson pléll[dául]. a nagypénteki vecsernye után egy gyermeket kergettek az udvar körül, s ha megfogták, elverték.”³⁶⁷ Sőt, volt ahol (mint Sopronban) egy Júdást – aki Jézust harminc ezüstpénzért elárulta – jelképező bábut hordoztak körbe, és azt égették el, ünnepélyes keretek között. A szalmbábu fölgyújtása egyúttal téltemető rítus is volt, mely a tavasz kezdetét és a gonosz

elűzését szimbolizálta.³⁶⁸ A rituálé célja volt még, hogy minél nagyobb lármát csapjanak, hiszen „a zsidó lármázást” (a Pilátus előtti tömegét) és a természeti vihart kívánták utánozni.³⁶⁹ A templomban ütötték a padokat, sőt olykor az épület előtt is fölhalmoztak (kereskedőktől elkért) ládákat és hordókat, hogy nagyobb zűrzavart rendezzenek. Ilyenkor bekormozott képű inasok úgy szétverték az összehordott holmit, hogy másnap mindent tűzre lehessen vetni, nagyszombati máglyát rakni (ún. „tűzszentelés”). Szabadkán azonban a pilátusverés során nem – vagy nem *csak* – a padot vagy a földet verték, illetve egy bábut ütlegeltek (mint tették azt például Bakonybélben), hanem időnként zsidó embereket is elkaptak a járókelők közül, s őket verték meg.³⁷⁰ Ha ezeket a helyi sajátosságokat is számításba vesszük, és meggondoljuk, hogy Kosztolányi ebben a közegben gyerekeskedett, akkor némileg magyarázatot nyer, miért tettek (mind ő, mind Csáth) – olyan könnyelműen – zsidóellenes megjegyzéseket társaikra.

Veres András Kosztolányi későbbi antiszemita megnyilvánulásait tárgyalva, említi a szabadkai környezetet is. Egy 1908-as, Fülep Lajosnak írt levéllel³⁷¹ kapcsolatban írja: „Kosztolányi antiszemitizmusának gyökerei Szabadkáig nyúlnak vissza. Unokaöccse akkori naplójegyzeteiből érzékletes képet kapunk arról, milyen harc folyt a gimnáziumi önképzőkörben kettejük és a naplóban »zsidó párt«-ként aposztrofált ellenfeleik között, ami végül Kosztolányi gimnáziumi kizárásával végződött.”³⁷² Ugyanakkor a kizárásnak nem feltétlen a zsidóellenes megnyilvánulás volt a fő oka. Érdemes e ponton említeni Dér Zoltán álláspontját, aki szerint Kosztolányi ebben az időszakban már „kinőtte” az önképzőkör kereteit. A dicséretes sorozatos elnyerése, a budapesti napilapban megjelent vers (*Egy sír*), az állandó szereplés az üléseken és az *Érdemkönyv*ben, valóban azt látszik igazolni, hogy Kosztolányi már elnyerte az összes létező díjat. Nem volt további motivációja, nem érzett újabb szellemi kihívást az adott közegben: kinőtte a kisvárosi gimnáziumi kört. Ahogyan naplójában egy helyütt fogalmaz: „Oh, te szabadkai önképzőkör, – de kicsiny vagy!”³⁷³

Kosztolányin kívül azonban más tehetségek is föltűntek a szabadkai gimnázium önképzőköri ülésein. Említhetjük például az unokatestvérét, ifj. Brenner Józsefet (Csáth Gézát), aki aktív résztvevője volt az önképzőköri életnek, és később egyik jelentős képviselője lett irodalmunknak. Rajta kívül Fenyves Ferenc személyét fontos kiemelni. Nem pusztán az életben elért eredményeiért, hanem Kosztolányival való kapcsolata miatt is. Az önképzőköri botrány jellegére világít rá, ha bemutatjuk azt a köteléket, ami Kosztolányit egyik fő ellenfeléhez fűzte. Az akkor még „Friedmann”-nal ugyanis idővel nagyon jó barátok lettek. Sőt, azt sem zárhatjuk ki, hogy a hétköznapi életben – az önképzőköri afférokot leszámítva – ne lettek volna szoros kapcsolatban. Ahogyan később egyik önéletrajzi jellegű nyilatkozatában vallja Kosztolányi: „Osztálytársam volt s évekig padszomszédom, Fenyves Ferenc.”³⁷⁴ A barátság akkor is fönmaradt, amikor már Kosztolányi Budapesten élt és alkotott. Botka Ferenc említi, hogy a kezdeti szimpátia „idővel szoros barátsággá nemesedett. Akkor is tartották a kapcsolatot, amikor az 1918-as államfordulatot követően Szabadkát és Budapestet levélcenzúra és nehézkes vízumkényszer választotta el egymástól.”³⁷⁵ Eleinte alkalomszerűen küldött Kosztolányi írásokat a *Bács-megyei Naplónak*, majd 1923-tól rendszeresen közölt (főként) tárcákat a lapban,³⁷⁶

s Fenyvesnek köszönhetően folyamatos bevételhez is jutott általuk. Általában másodközlésekről beszélhetünk, tehát olyan cikkekről, amelyek előtte pár nappal a *Pesti Hírlap*ban jelentek meg. „Az átvételek Fenyves tudtával és beleegyezésével kerültek a *Bácsmegyei Napló*ba, hiszen a magyar főváros és Szabadka között elég nehézkes volt a kapcsolattartás; a *Pesti Hírlap* legfeljebb néhány példányban jutott át a határon, így a vajdasági olvasó eredetiként fogadta a tárcákat. Fenyves igényei azonban időközben megnövekedtek: valódi közléseket kért barátjától, aki kompromisszumként 1925-től úgy küldte írásait, hogy azok egyszerre, egyazon napon lássanak nyomdafestéket Pesten és Szabadkán is.”³⁷⁷ Ezenkívül névtelenül írta a *Tere-fere* című rovatot, sőt – föltételezéseink szerint – a *Színházi kistükör* rovatban (ha nem is mindig, de az esetek egy részében) szintén az ő cikkei olvashatók.³⁷⁸ Nem egy ízben Kosztolányi húga, Mária közvetített. Ahogyan például 1933 szeptemberében figyelmezteti bátyját: „Írj Ferinek, hogy mivel leszállították a te fizetéseidet, így kénytelen vagy még a Reggeli Újságnál is elhelyezni pár régebbi dolgot, mi a Naplóban már megjelent, hogy megkapjad az 1500 Dinárt, mivel Anyikát segíted”.³⁷⁹ Vagy másutt: „Feri is kér kéziratot ezen a héten semmit se kaptak tőled.”³⁸⁰ Kosztolányi nem egy esetben ugyanis épp a Fenyveséktől kapott pénzből támogatta családját.³⁸¹ Egy-két korábbi levél azonban arra enged következtetni, hogy volt olyan időszak is, amikor a teljes pénzösszeget elkérte, amit honoráriumként kapott. Anyja az édesapa halálát követően például szemére veti, hogy nem kap a honoráriumból: „Nem tudom szoval ki fejezni, hogy mily végtelen fáj az, hogy benned édes fiam most csalódtam. Mert leveledből világosan ki tűnik, hogy te a nekem 1925. dec. 1-től adott 1000 d. meg vonod holott eszt nem egyszer szoval és levélben (a melyek meg vannak) rendelkezéseimre engeded azzal, hogy fordicsam arra, mire nekem szükségem van. 1926. nov. 1 ota a ház törlesztésére használtam fel annyival is inkább mert te is kívántad és levélben is irtad, hogy így hugod részére is biztos megélhetést nyujthatunk. [...] Emlékezzél csak vissza mit ígértél apuska *ravatalánál*, »hogy soha el nem hagylak titeket és mindég ez a mondásod van előttem ha l elkemet csügedés fogta el mindég a te mondásod adott nekem reményt.”³⁸²

Fenyves először Budapesten tanult jogot, ám nem fejezte be az egyetemet, hanem helyette – akárcsak Kosztolányi – újságírónak állt. A *Budapesti Napló*ban és a *Borsszem Jankó* című élclapban jelentette meg akkori írásait. Ő azonban nem maradt a fővárosban, hanem hazatért szülővárosába, és 1908-ban átvette a *Bácsmegyei Napló* szerkesztését. 1914-től felelős szerkesztője, 1920-tól főszerkesztője és tulajdonosa is lett a lapnak. „Indulásakor e lap csupán egyike volt a város poros és középszerű újságainak, Fenyves irányítása alatt azonban rövidesen a szabad- elvűség sikeres szószólójává vált, ráadásul egyre biztosabb anyagi alappal – hála Fenyves házasságának, amelynek révén a lap saját nyomdai háttérét is megteremtette.”³⁸³ 1918-ban, a szerb hadsereg bevonulásával a lapot betiltották, azonban kompromisszumok vállalásával sikerült újra működtetni a szerkesztőséget. A Tanácsköztársaságot követően, 1920 októberében – Fenyvest lezsídozva, a lapot magyarellenesnek nyilvánítva – kitiltották Magyarországról az újságot. Talán ez magyarázza, hogy a „belgrádi és zágrábi levelezők mellett [...] Fenyves gondosan ügyelt a külföldi kapcsolatokra, elsősorban a magyarországiakra. (Ezt közvetlenül

az 1920-ban Szegedről áttelepült, egykori »őszirózsás« főispán és kormánybiztos, Dettre János főszerkesztő-helyettes felügyelte.)³⁸⁴

Fenyves és Kosztolányi szoros barátságát bizonyítja még, hogy az édesapa, id. Kosztolányi Árpád halálakor Fenyves nekrológot írt róla.³⁸⁵ Talán a sors fintora, hogy 1935-ben pedig Kosztolányi fog nekrológot írni Fenyves halálára. A szabadkai *Napló*ban – a *Bácsmegyei Napló* utódlapjában – megjelent szöveg az utolsó találkozás emlékét eleveníti föl: „Bementem dolgozószobájába. Csönd volt. Aludt a fal mellett lévő kereveten. Már kifelé akartam lopózni, lábujjhegyen, de ekkor fölébredt. Lámpát gyújtott, megdörzsölte álmos szemét, elmosolyodott, átölelt s nem hallgatva mentegetőzéseimre, marasztalt. [...] Aztán cigarettával kínált, irántam érdeklődött s körülsimogatott azzal a lágy, kék tekintettel, mely bennem hitet és bizakodást ébresztett gyermekkorom óta. [...] Emlékezem, az ajtóban még megálltam, s úgy éreztem, meg kellene kérdeznem, mit jelent az a csüggedt mozdulata és az a csüggedt kijelentése, vagy valamit mondanom kellene. De nem mondtam semmit. Alig két hétre rá szíven ütött váratlan halálhíre. Akkor magam is betegen, lázasan feküdtem. Ott, a halál előszobájában, eltűnődtem ezen a találkozáson. Ez a találkozás csak egy volt a sok közül. Jaj, mennyit találkoztunk mi már ebben az életben, kipirult arccal, hóhullásos alkonyatban iskola után, mint kisdíák, az önképzőkorré alakított mosókonyhánkban, izgatott irodalmi vitáknál, a városerdőben, ahol első párbajsegédem volt, az iskolai csínyek buzgó és szakszerű előkészítésében, lelkes ábrándokban és vad röhögésekben. Időbe telt, amíg megértettem, hogy ez volt a mi utolsó találkozásunk. Később azt is megértettem, mi volt az, amit mondani akartam neki az ajtóban, de nem mondtam. Azt akartam mondani, hogy nagyon szeretem őt.”³⁸⁶

Az önképzőkori botrány tehát tele volt ellentmondásokkal és kettősségekkel. Az osztálytársakkal való viszony is ambivalensnek mondható, a tekintélyszemélyekkel szembeni lázadás pedig szintén árnyaltabb képet mutat. Kosztolányi ügye összetettebb annál, minthogy annak tárgyalását az antiszemitizmus kérdéskörére redukálhatnánk. Zsidóellenes megnyilatkozások valóban elhangzottak – ezt kár lenne tagadni –, ám a konfliktus fő oka nem a felekezeti türelmetlenség volt. Utóbbi csak következménye lett a fiatalok rivalizálásának, klikkesedésének és annak, hogy a csoportok megsértették egymást, sokszor igaztalan és ingerült viselkedésükkel. Az alapkonfliktus talán Révfy és Kosztolányi között játszódott le: a fiatal diák nem ismerte el a vezetőnek kijelölt tekintélyszemélyt, a tanár pedig – válaszként – olyanoknak kedvezett, akik kevésbé voltak kiemelkedőek. Fontos mozzanat ez Kosztolányi életében, hiszen az első olyan nagy megmérettetése volt, ahol ki kellett állnia a saját érdekeiért és az önálló véleményéért. A felnőttkor küszöbén vállalta önmagát, még akkor is, ha szókimondásának komoly következményei lettek. Gerő András arra is fölhívja figyelmünket, hogy Kosztolányi magatartása szélesebb perspektívából nézve emblematikusnak mondható. A történész szerint egy társadalmi berendezkedés kritikája fogalmazódik meg ebben a gesztusban: „[Kosztolányi] nem tesz mást, mint minőségi-tartalmi kifogásokat támaszt a Tekintéllyel szemben: egyszerűen kétségbe vonja tanára hozzáértését. Mindez ráadásul nem tanórán, hanem önkéntes alapon szerveződő önképzőkori összeövetelen történik, ahol elvileg pontosan a személyes értékítéletek, a kreativitás kibontakoztatása a

cél. Mint ahogy azonban ez a közeg, amelyikbe Kosztolányi is tartozik, jól felfogott önérdékében maga tette ezt a környezetet tekintélyelvűvé, tulajdonképpen a benne kialakuló és a társadalmi–családi helyzetéből következő világ konfliktusa következik be.³⁸⁷

Az affért követően Kosztolányit kicsapják a Szabadkai Főgimnáziumból. Nem sokkal több, mint egy héttel az események után Csáth már a következőket írja naplójába: „1902. nov. 18 Kedd Dide magántanuló lett. Árpád bácsi ez ügyben Szegeden járt a főigazgatónál (Platz) de eredménytelenül; azt mondta ez, hogy esetleg a minisztériumnál szigorúan veszik a dolgot és ő maga is... stb. Szóval Didére aranynapok jönnek, haszontalanul el nem pazarolt órák, igazi multság, olvashat, költhet a mennyit akar, de természetesen tanul is mert most azért is prematurusz akar lenni. Nekem nem lenne ilyen ambíció!”³⁸⁸ Kosztolányi előbb egy szegedi iskolába iratkozik be, majd visszakerül Szabadkára – ahogyan Csáth is írja – magántanulóként. Sikerül neki, amit eltervezett: kitűnőre vizsgázik.³⁸⁹ Érettségi bizonyítványát 1903. június 10-én állították ki Szabadkán, és a következő tantárgyakból kapott jelest: magyar, német, latin, görög nyelv és irodalom; történelem, matematika, fizika, vallás, földrajz, filozófiai propedeutika, természetrajz, rajzó géometria. A vizsgálóbizottság elnöke Platz Bonifác tankerületi királyi főigazgató volt. A kitűnő érettségit aláírták – Kosztolányi Árpádon kívül – az egyes tantárgyak oktatói is.³⁹⁰ „A fentebbiek szerint a szabályszerű követelményeknek jelesen megfelelően, őt a főiskolai tanulmányokra érettnak nyilvánítjuk” – olvasható a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött érettségi bizonyítványon.³⁹¹ A gimnázium 1902/1903-as tanévet lezáró évkönyvéből azt is megtudhatjuk, mik voltak az érettségi tételek. Magyar nyelvből például az alábbi témát lehetett kidolgozni: „Emlékezés Kazinczy Ferenc felett. (Szónoki beszéd).” Ezenkívül még természettani értekezést írhattak a végzős diákok, valamint történelmi témát is választhattak („II. József császár központosító törekvései”).³⁹²

A kiváló tanulmányi eredmény jutalmaként Kosztolányit szülei Abbáziába küldték nyaralni. Választhatott egy kerékpár vagy a nyaralás között, és ő az utóbbi mellett döntött. Az utazásra testvérei is elkísérték, és összesen két hétig vakációztak. Ekkor már tudta, hogy szeptembertől Budapestre megy egyetemre, és bölcsész-hallgató lesz.

(folytatjuk)

JEGYZETEK

224. Sztróka Kálmán: Szabadka, *Diárium*, 1941. május, 117.

225. Kosztolányi Dezső levele Csáth Gézáknak, Szabadka, 1901. máj., in Kosztolányi, 1998, i. m., 10.

226. Dér, 1980, i. m., 33. Mivel a kézirat hollétéről nem tudunk, így csak másodlagos forrásra hivatkozhattunk.

227. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 44.

228. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 77.

229. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 99.

230. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 100.

231. Az adatok forrása: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 43.

232. Csuka, 1971, i. m., 31–32.

233. Magyar Színházművészeti Lexikon, főszerk. Székely György, Budapest: Akadémiai, 1994, 437.

234. Kosztolányi Dezső: [Önéletrajz, 1935], MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/61. Nyomtatásban megjelent: Kosztolányi Dezső: „[Szabadkán jártam iskolába]”, *Pesti Futár*, XXV. évf. 51. sz., 1932/Karácsony, 20. [Nádas Sándor karácsonyi interjúorozatának részeként közölve.] [A továbbiakban: Kosztolányi, 1932, i. m.]

235. Kosztolányi Dezső: Vers Szandának, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 44. A vers szövege:

„Kezrede csókolom Ma a szívem hõn, Hogy óvj, vezess, ints – Te nemtõm!	Ott elrebegetem, Hogy mit kívánok Csupán neked nem – Te áldott!
Az Úrhoz száll imám Elmondom néki Mi vagy nekem te, – Te égi!	Hímezzék utadat A szende rózsák Amerre jársz csak – Te jószág!”

236. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 59.

237. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 85.

238. Kosztolányi Dezső: 1901. Naplófüggelék, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 96.

239. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 86.

240. [Szerző nélkül]: [Színházi szemle], *Szabadkai Közlöny*, 1901. febr. 10., 2.

241. Az adatok forrása: [Csendes Alice], in *Magyar Színházművészeti Lexikon. A magyar színházművészet és drámairodalom enciklopédiája*, I. köt., szerk. Schöpflin Aladár, Budapest: Országos Színháztudományi Intézet és Nyugdíjintézet, 1929[–1931], 289.

242. „Dide szerencsésen már kiabárándult [!] de ismét beábrándult Tarjánba (drámai szende)” – Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 94.

243. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 89.

244. Nem találtunk adatokat róla. A hasonló hangzású névvel jegyzett Baróti József színész és rendező 1909–1910-ben működött Szabadkán, tehát közel tíz esztendővel később.

245. Az adatok forrása: [Tarján Irma], in *Magyar Színházművészeti Lexikon. A magyar színházművészet és drámairodalom enciklopédiája*, IV. köt., szerk. Schöpflin Aladár, Budapest: Országos Színháztudományi Intézet és Nyugdíjintézet, 1929[–1931], 338.

246. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 88.

247. „Elfogja játszani legújabb, legfényesebb, legfárasztóbb szerepét, eljátsza Casanovában: A sátán felesége[,] Marton, Pompadour, Lia négyes szerepét.” – [Szerző nélkül]: [cím nélkül], *Bácskai Hírlap*, 1903. febr. 28., 4.

„Holnap szombaton lép másodszer közönségünk elé Küry Klára, a Népszínház nagy művésznője Ádám és Éva operette Éva szerepében.” – [Szerző nélkül]: Küry Klára, mint Éva, *Bácskai Hírlap*, 1903. febr. 28., 4.

[Szerző nélkül]: Küry Klára vendégjátéka. Nebántsvirág, *Bácskai Hírlap*, 1903. márc. 1., 4–5.

„Lili cimszerepében játszik holnap, vasárnap este Küry Klára.” – [Szerző nélkül]: [Lili], *Bácskai Hírlap*, 1903. márc. 1., 5.

Quasimodo: Küry Klára. Éva. Lili, *Bácskai Hírlap*, 1903. márc. 3., 1–2.

248. A *Casanovát* 1902. október 12-én mutatták be a Népszínházban. Szövegét Faragó Jenő írta. Az adatok forrása: [Barna Izsó szócikk], in *Magyar Színházművészeti Lexikon. A magyar színházművészet és drámairodalom enciklopédiája*, I. köt., szerk. Schöpflin Aladár, Budapest: Országos Színháztudományi Intézet és Nyugdíjintézet, 1929[–1931], 127.

249. Az operettet Ernest Blum és M. Toché írta, szövegét magyarra Makai Emil és Bálint Dezső fordította. Magyarországon 1902. január 10-én mutatta be a Népszínház. Az adatok forrása: [Bálint Dezső címszó], in *Magyar Színházművészeti Lexikon. A magyar színházművészet és drámairodalom enciklopédiája*, I. köt., szerk. Schöpflin Aladár, Budapest: Országos Színháztudományi Intézet és Nyugdíjintézet, 1929[–1931], 101.

250. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 75.

251. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 92.

252. [Szerző nélkül]: Küry Klára Szabadkán, *Bácskai Hírlap*, 1903. febr. 27., 3.
253. Munk, 1953, i. m., 13.
254. Kiss, 1998, i. m., 141.
255. „Sziebenburger Károly főgymnasiumunk tanára tegnap megvált 32 éves tanárkodása után tanárszékétől s beadta nyugdíjaztatása iránti kérvényét.” – [Szerző nélkül]: [Sziebenburger Károly], *Bácskai Hírlap*, 1903. márc. 5., 3.
256. „Szokatlanul mozgalmas képe volt tegnap este 11 óra tájban a színház környékének. Már a délután folyamán is városszerte beszéltek e tüntetésről, amelylyel a helybeli, különösen pedig a tanuló ifjuság Küry Klárát készült megisztelni. Fáklyás zenével akarták ugyanis a tiszteletére rendezett bankett színhelyére, a Nemzeti Casinóba kísérni, tervüket azonban a rendőrség megakadályozta, mert a rendezők azt nem jelentették be idejekorán s így a fáklyák használata meg lett tiltva. Így tehát meg kellett elégedniök a zajos éljenzéssel, melylyel a művésznőt megjelenésekor fogadták; kocsijából pedig kifogták a lovakat s valóságos diadalmenetben körüljárva a piaczeret, vitték a kedves ünnepeltet óriási közönség jelenlétében a Casino bejárata elé, a hol a művésznek kedves szavakkal köszönte meg a lelkes tüntetést.” – [Szerző nélkül]: Az ifjuság tüntetése, *Bácskai Hírlap*, 1903. márc. 4., 3.
257. Munk, 1953, i. m., 13–14.
258. Szabadka Sz[abad]. K[irályi]. Város Községi Főgimnáziumának Értesítője az 1902/3. tanévről, közli: Kosztolányi Árpád, Szabadka: Krausz és Fischer Könyvnyomdája, 1903, 66–67.
259. Fenyves, 1938, i. m., 180–181.
260. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 99.
261. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 99.
262. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 136.
263. Gerő, 1996, i. m., 130.
264. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 99.
265. Kiragadott példa a naplóból: „Bőzsi látogatása. Sír, szemek könnyes arra a hírre, hogy rákom lehetne. Azt beszélte, hogy velem együtt követ el öngyilkosságot. Édes ölelkezés a díványon. Ő az én mindenem.” – Kosztolányi Dezső gyorsírásos naplója, 1933–34, in Kosztolányi, 1998, i. m., 848.
266. A Pallas nagy lexikona, XIII. köt., Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1896, 648.
267. Sárközi Éva: Önképzőkör, in *Kosztolányi Dezső levelezése 1. 1901–1907*, szerk. Buda Attila, s. a. r. Buda Attila, Józán Ildikó, Sárközi Éva, Pozsony: Kalligram, 2013. [megjelenés előtt] A kritikai kiadás kötetének az önképzőkörrel foglalkozó, még kéziratban lévő fejezetét Sárközi Éva bocsátotta rendelkezésemre, melyet ezúton is köszönök.
268. A szabadkai főgymnasiumi Önképzőkör alapszabályai, MOL – K150 – 1883 – VII – 8 – 16282, közli: Gymnasium 1747–1997, szerk. Hegedűs Antal – Szabó József, Szabadka: Pannon Press, 1197, 300. [Bácsország Könyvek sorozat] [A továbbiakban: Önképzőkör alapszabályai.]
- A dokumentum keltezésével és jóváhagyásával kapcsolatos információk: „Kelt a szabadkai községi főgymnasiumban 1883 évi február 28-án Haverda Mátyás slaját]. k[ezűleg]. / vál[asztott]. igazgató. 9549 szám. Jóváhagyom Budapest 1883 március 19-én. A vallás és közoktatási m[agyar]. kir[ályi]. minister: Trefort [Ágoston] slaját]. k[ezűleg].”
269. Jáki László: Az önképzőköri bírálatok szerepe az irodalomban és az olvasás megszeretetésében. Részlet az önképzőkörökkel foglalkozó nagyobb tanulmányból, *Könyv és Nevelés*, 2012/4, 42.
270. Önképzőkör alapszabályai, 300.
271. Kosztolányi Árpád diákéveivel kapcsolatban lásd még az életrajz első fejezetét is.
272. „5. § A középiskolai Rendtartás 28. § értelmében csak a felső két osztály növendékei lehetnek az önképzőkör tagjai.
6. § Az említett osztály tanulói közül is csak azok lehetnek tagok, a kik ellen sem szorgalom, sem viselet tekintetében semmi kifogás sem emelhető.” – Önképzőkör alapszabályai, 300.
273. Az ülések menetrendje a következőképp zajlott: „22. § [...] a gyűlés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után a vezető tanár a beérkezett dolgozatokat legjobb belátása szerint egy-egy tagnak bírálatra adja ki, a beérkezett megbírált munkálatokat (ha rosszabbak, legalább jellemző részeiben) és a bírálatokat a bírálók által felolvastatja és azután a többi tagokat is hozzászólásra felszólítja; vitás kérdésekben mindig a vezető tanár szava a döntő. – Következnek azután a szavaltatok és ezeknek szóbeli megbírálása. – Végül a netáni folyó ügyek intézettek el.” – Önképzőkör alapszabályai, 302.

274. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 52.
275. Bori, 1986, i. m., 9.
276. Kosztolányi Dezső levele Csáth Gézának, Szabadka, 1901. máj., in Kosztolányi, 1998, i. m., 7.
277. Dér, 1980, i. m., 13.
278. „[A] vezető tanár elnöklete alatt az első gyűlés tartatik, a mely véglegesen kimondja a megalakulást és a tisztségviselőket választja” – Önképzőkör alapszabályai, 301.
279. „27. § A kör minden tanév elején újra alakul, év közben pedig általános részvét hiány, vagy a tanári karnak a körülményeket szigoruan tekintetbe vevő ítélete alapján feloszlatható.” – Önképzőkör alapszabályai, 302.
280. Kosztolányi Dezső osztálytársa és barátja.
281. Kosztolányi Árpád, 1902, i. m., 209.
282. Önképzőkör alapszabályai, 301.
283. Dér, 1965, i. m., Dér, 1980, i. m. Miután számos fontos információt tartalmaz(hat)nak az eredeti jegyzőkönyvek, így azt sem tehetjük meg, hogy – az elsődleges forrás hiányára hivatkozva – megfeledkezünk róluk.
- A Kosztolányi Kritikai Kiadás levelezéskötetein dolgozó egyik munkatárs, Sárközi Éva megpróbált tüzetesebben is utánanézni a jegyzőkönyvek hollétének, azonban sajnos eddig nem járt eredménnyel. A szabadkai Városi Múzeummal is ő vette föl a kapcsolatot. Rendelkezésemre bocsátott információit ezúton is köszönöm.
284. „Nagy Nándor [...] Szerkezetét hibásnak tartotta, mert szerinte az első és a második rész között nincs meg az átmenet, ezért csupán jó fokra érdemesítette. Kellert Benő szerint a költemény tele van semmitmondó képekkel, nincs benne rend, sem átmenet, csupán üres frázisok halmaza, nem jobb gyöngye középszerűnél.” – Dér, 1965, i. m., 85. Lásd még a 283-as jegyzetet.
285. Salamon Viktor, Szilasi Ödön, Kellert Benő és Geiger József. Az adatok forrása: Dér, 1965, i. m., 85. Lásd még a 283-as jegyzetet.
286. Bori, 1986, i. m., 12.
287. Október 7-én díszülést is tartottak, ahol – az elnöki megnyitót követően – három szavalat és két előadás hangzott el. Kosztolányi „Visszaemlékezés okt. 6-ára” címmel tartott felolvasást. – Kosztolányi Árpád, 1902, i. m., 210.
- A Szabadkai Főgimnázium Önképzőkör Érdemkönyve alapján az előadás címe *Október 6.* volt. – Szabadkai Főgimnázium Önképzőkör Érdemkönyve, Városi Könyvtár, Szabadka, 91342/1956. Ezúton köszönöm meg a Városi Könyvtár munkatársainak, köztük Ágoston Pribilla Valériának, illetve rajtuk kívül Hózsa Évának, hogy 2005-ben és 2007-ben – első szabadkai látogatásaim alkalmával – lehetővé tették számomra az *Érdemkönyv* vonatkozó szövegeinek lemásolását, illetve fényképfelvételek készítését. [A továbbiakban: Érdemkönyv.]
288. Dér, 1980, i. m., 19. Lásd még a 283-as jegyzetet.
289. Dér, 1965, i. m., 86. Lásd még a 283-as jegyzetet.
290. „Bizonyítékul felhozta Gogol *Rettenetes bosszú* című művét, amelynek teljes részlete szóról szóra megtalálható az említett írásban.” – Dér, 1965, i. m., 86–87. Lásd még a 283-as jegyzetet.
291. Önképzőkör alapszabályai, 301.
292. Hogy mennyire volt „szemtelen” ennyi idős korában Kosztolányi, azt jól mutatja a következő anekdota is: „Egyszer egy tanárja, történelemórán felszólítja, hogy beszéljen Kossuth Lajosról. – Kossuth Lajos élete meglehetősen monoton. Született Monokon – vágja ki a tiszteletlen feleletet az összecsengő rím kedvéért. Az osztály kacag. – Menjen a helyére – kiált a tanár.” – Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 107.
293. Dér, 1980, i. m., 19. Lásd még a 283-as jegyzetet.
294. Kosztolányi másik két híve a vitában Friedmann Ferenc volt, illetve Schmausz Dezső. – Az adatok forrása: Dér, 1965, i. m., 87. Lásd még a 283-as jegyzetet.
295. Érdemkönyv.
296. Az 1933-ban megjelent munkát az értelmezők egy része regényként fogja föl, míg más elemzők novellafüzérként.
297. Szegedy-Maszák, 2010, i. m., 25.
298. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 105.
299. „ő a központja annak a zártan is nyilvános családi ünnepélynek [...], amelyet a »Reviczky-t tisz-

telő ifjúság» a költő mellszobra elkészítésének érdekében rendez a gimnáziumban. Kosztolányi írja a prologust, az alkalmi verses jelenetet, és ő idézi felolvasásával Reviczky emlékezetét is. A hatodikos gimnazistának már többre van szüksége – mindenképp nyilván a társak bámulatára és irigy tapsaira.” – Bori, 1986, i. m., 10.

300. Dér, 1980, i. m., 20. Lásd még a 283-as jegyzetet.

301. Nem sokkal később Grüner *Elszakadt hír* című versét kellett bíráltniuk, s Kosztolányi „végtelesen silány”-nak minősítette. Később azonban Grüner egy másik költeményét díszkönyvbe ajánlja. – Dér, 1980, i. m., 20. Lásd még a 283-as jegyzetet.

302. Az adatok forrása: Dér, 1980, i. m., 20, 27. Lásd még a 283-as jegyzetet.

303. Bori, 1986, i. m., 12. Lásd még a 283-as jegyzetet.

304. Dér, 1965, i. m., 88. Lásd még a 283-as jegyzetet.

305. „14. § A kör törvényes elnöke a főgymn. Igazgató, a ki az együletet a hatóságok és harmadik személyek irányában képviseli.” – Önképzőkör alapszabályai, 301.

306. Dér, 1965, i. m., 90. Lásd még a 283-as jegyzetet.

307. Kosztolányi Árpád, 1903, i. m., 181.

308. „Kálnai Dezső, bár elismerte Jámbor költői érdemeit, nagyobb szellemről, Madáchról akarta elnevezni, Pollák Lajos pedig indítványozta, hogy nevezze el Kossuth Lajosról, mivel éppen ünnepelték századik születésnapját.” – Dér, 1965, i. m., 90. Lásd még a 283-as jegyzetet.

Érdemes e ponton megjegyezni, hogy Kosztolányi nem Pollákkal értett egyet – aki Kossuth nevét akarta –, hanem Friedmann-nal. Tény, hogy Jámbor Pálnak is nagy tisztelete volt családjában, azonban a nagyapa, Kosztolányi Ágoston Kossuth-kultuszával nem vetekedhetett. Az unoka – ezzel a gesztussal – tehát bizonyos mértékben föllázadt a nagyapa által közvetített hagyomány ellen.

309. Önképzőkör alapszabályai, 301.

310. Érdemkönyv.

311. Önképzőkör alapszabályai, 302.

312. Érdemkönyv.

313. Kosztolányi Dezső: Chanson, in – –: *Négy fal között. Verseik*, Budapest: Pallas, 1907, 163. A vers később megjelent folyóiratban is, *Emlék* cím alatt: Kosztolányi Dezső: Emlék, *Egyetértés*, 1906. febr. 4., 15.

A második szakasz megjelenési adatai: Kosztolányi Dezső: Finale III., in Kosztolányi, 1907, i. m., 158. Az adatokért ezúton mondok köszönetet Zákány-Tóth Péternek, aki a Kosztolányi korai verseit tartalmazó kötet kritikai kiadásán dolgozik.

314. Szegedy-Maszák, 2010, i. m., 22.

Csáth Géza naplójában a következőket írja ezzel kapcsolatban: „Tegnap megjelent Didének egy költeménye a Budapesti Naplóban melynek Ábrányi Emíl főmunkatársa a verset Ábrányi Emilnek kellett volna megbírálni minthogy Dide kérte, de ez minden más bírálat helyett kitéttette.” – Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 148.

315. Kosztolányi Dezső: Egy sír, *Budapesti Napló*, 1901. október 26., 11. Szövege, az *Érdemkönyv* alapján:

„Oh mennyi ábránd háborítja	Egy szép mosoly, egy kézszerítés
E szép, e csendes életet.	Illatlehellő fák alatt...
Tündérruhákba jönnek, aztán	És vége lesz a bús regének
Ellengenek szívünk felett.	Egy sír... mi abból megmarad.”

316. „Dicséretre méltó, sőt példányszerű s egy középiskolai tanuló írói erejét tekintve nagy sikerű munkásságot fejtett ki Kosztolányi Dezső VII. [osztályos]. [tanuló]. »Karcolatok«, »Sors« (költemény), Akácvirágok (költemények) és felolvasások a kör diszülésein.” – Kosztolányi Árpád, 1902, i. m., 212.

317. Dér, 1965, i. m., 86. Lásd még a 283-as jegyzetet.

318. Kosztolányi Dezső: Sorsunk, in Kosztolányi, 1907, i. m., 167.

Még a kötetbeli közlés előtt folyóiratban is megjelent a vers: Kosztolányi Dezső: Sorsunk, *Szeged és Vidéke*, 1905. máj. 28., 2. A folyóiratbeli közlés előtt azonban alaposan átdolgozta a szöveget Kosztolányi, különös tekintettel a második versszakra. A adatért és az információért Zákány-Tóth Péternek mondok köszönetet.

319. „Arad a magyar Golgotha.”

320. Kosztolányi írja nagypapjáról: „eszébe jutott édes ifjúsága, eszébe jutott a magyarok földi istene: Kossuth Lajos!...” – Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 69.

321. Kosztolányi Dezső: Daliás nagypám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 179. Ezzel kapcsolatban lásd még az életrajz első fejezetét is.

322. Érdemkönyv.

323. Érdemkönyv.

324. Bori, 1986, i. m., 14.

325. Érdemkönyv. Az itt említett, október 6-ára emlékező szöveg nem azonos az egy évvel korábbi, *Október 6.* című felolvasással. 1902-ben ugyanis Kosztolányi szintén szerepelt a díszülésen, azonos című felolvasásával. – Kosztolányi Árpád, 1903, i. m., 181.

326. Nem lépett föl ugyan az önképzőkörben *Dialog* című jelenetével Kosztolányi, amelyet szintén ebben az időszakban – hetedik korában – írt. A szöveg műfaja színjáték, és egy szerelmi háromszög paródiája kíván lenni. Szüzséje a következő: a hősszerelmes megtudja, hogy akit riválisának hitt, az nem más, mint a szeretett lány testvére. – Kosztolányi Dezső: Dialog. Alkalmi jelenet a matinéra, Szabadka, 1902. ápr. 16., PIM Kézirattára, 2012. 11. 20.

327. Dér, 1965, i. m., 91.

328. Lásd a 283-as jegyzetet.

329. Munk, 1953, i. m., 14.

330. Kosztolányi Mária levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, [1935. dec. ?], MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4624/192.

331. Munk, 1953, i. m., 14–15.

332. Munk, 1953, i. m., 14–15.

333. Visszaemlékezéseiben Sztrókay még közös puskázásaikról is beszámol: „Az osztályban Csáth Géza előttem ült, s ennek köszönhettem, hogy nagyszerűen tudtam felelni, amikor a padból lehetett. Könyveiben pirossal és kézzel húzta alá a lényeges szavakat s ezek alapján könnyű volt folyékonyan beszélni, én a háta mögül súgtam nagy művészettel. Tanulni bizony elég keveset tanultunk.” – Sztrókay, 1941, i. m., 116.

334. Sztrókay az alábbi esetet meséli el ezzel kapcsolatban: „Tíz és húsz aranykoronás díjakon rendszerint Csáth Gézával osztozkodtunk. Most már bevallhatom, hogy volt némi disznóság ebben. Ő titkár volt, én jegyző, a pályaműveket hozzánk kellett beadni s a lejárati napján reggel ketten megállapodtunk, hogy mire nem érkezett pályamű. Elosztottuk, délre megírtuk a műveket, és benyújtottuk önmagunknak.” – Sztrókay, 1941, i. m., 116.

335. Sztrókay, 1941, i. m., 116.

336. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 200. Az esetet követő nap (1902. november 10.) bejegyzése is az önképzőköri ülésre vonatkozik: „Ma Révfy (minthogy Didével barátkozom és együtt működünk a múlt ülésen a zsidó párt ellen) kihívott magyarból, de kénytelen volt jelest adni.”

337. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 107.

338. Dér, 1965, i. m., 94–95.

339. „Az ülés folyamán a következő levelet küldi be [Kosztolányi] a jegyzőnek: „Tisztelt jegyző úr! Friedmann Ferencz bírálatát, mit az általam megindítandó fegyelmi eljárásban érv gyanánt fogok használni, haladéktalanul juttassa kezeimhez. Tisztelettel Kosztolányi Dezső titkár.”

Még mielőtt erre vonatkozólag a kör határozhatott volna Kosztolányi harmadszor is a terembe jó és a jegyzőhöz fordulva kérdezi: „Egy levelet küldtem, hát megkapom a bírálatot, megkapom?” Kérdésre a vezető tanár úr tudtára adja, hogy ezt csak akkor kapja meg, ha a kör szükségesnek látja. A tényállás ily módon való megállapítása után a zárt ülés befejeződött.

Kelt Szabadkán 1902. nov. 10-én.

Kálnai Dezső

jegyző

titkár helyettes” – Dér, 1965, i. m., 94–95.

340. Bori, 1986, i. m., 15–16.

341. Dér, 1965, i. m.

342. Dér, 1980, i. m., 20. Dér itt az október 12-ikét jelöli meg az ülés időpontjaként, Csáth naplójából azonban kiderül: október 19-én történt az eset.

343. Lásd a 306-os jegyzetet.

344. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 164.
345. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 199.
346. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 23.
347. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 21.
348. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 52.
349. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 79.
350. Kosztolányi Árpád, 1903, i. m., 183.
351. A tankerületi főigazgató 1892 és 1907 között Platz Bonifác ciszterci szerzetes, biológus volt, aki az MTA tagjaként is tevékenyen részt vett mind az oktatásban, mind a tudományos életben. Nevéhez fűződik a budapesti ciszterci tanárképző intézet megalapítása. A biológiai kutatásokon túl – Darwin elméletének egyik ellenzője volt – egyiptológiával is foglalkozott, valamint egyházi vonatkozású munkákat publikált. Ő volt az, aki 1900. szeptember 18-án kelt levelében jóváhagyta Kosztolányi Árpád gimnáziumi igazgatói kinevezését. Lásd még az életrajz első fejezetét is.
352. Kosztolányi Árpád, 1903, i. m., 183.
353. Dér, 1965, i. m., 96. Lásd még a 283-as jegyzetet.
354. Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 108.
355. Borovszky I., [é. n.], i. m., 198.
356. Negyela, 2012, i. m., 5.
357. Pálinkás, 1974, i. m., 48.
358. Az adatok forrása: Borovszky I., [é. n.], i. m., 198.
359. „A zsidók hitközségük összes költségeit mindenkor [ti. 1869 előtt] maguk fizették.” – Borovszky I., [é. n.], i. m., 198.
360. Negyela, 2012, i. m., 5.
361. Hédert/chéder: „a zsidó oktatási rendszer alapfokú intézménye, általában 4–5 éves koruktól járnak oda a gyerekek. A szó jelentése: szoba. A fiúk mellett néha lányok is tanulhatnak. Az olvasás megtanulása után az imakönyvet és a Tórát olvassák, 7 évesen kezdik a Misnát és a Talmudot és egyéb zsidó iratokat a melemed (tanító) vezetésével, és felkészülnek a jesivára, ahol magasabb szinten tanulmányozzák a vallásos iratokat, a Talmudot. 13 évesen a bar micva jelenti ennek a szakasznak a végét, ami után jesivába mehettek.” – A jegyzetet Peremiczky Szilvia készítette, melyért ezúton is köszönetet mondok.
362. Pálinkás, 1974, i. m., 48.
363. Pálinkás, 1974, i. m., 49.
364. Magyar, 2004, i. m., 102.
365. *Példabeszédek és jeles mondások* című művében.
366. Magyar Katolikus Lexikon, X. köt., főszerk. Diós István, szerk. Viczián János, Budapest: Szent István Társulat, 2005, 944.
367. Magyar Néprajzi Lexikon, IV. köt., főszerk. Ortutay Gyula, Budapest: Akadémiai, 1981, 240.
368. „A liturgia összefonódhatott a mágikus gonoszűzéssel, a tavaszi vegetációt készletelő démonok megfélemlítésének szándékával is.” – Bálint Sándor: Karácsony, Húsvét, Pünkösd. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából, Budapest: Szent István Társulat, 1973, 213.
- A kötetet – Szilágyi Zsófián keresztül – Szilágyi Miklós ajánlotta figyelmembe, melyet ezúton is köszönök.
369. „A népi magyarázat szerint a Pilátus-verés a zsidók lármázását utánozza Pilátus előtt, vagy a természet hangját (földrengés, ézengés) Krisztus halálakor. Biharban Pilátus macskáját kergetik és így tovább.” – Dömötör Tekla: Naptári ünnepek – népi színjátás, Budapest: Akadémiai, 1964, 102.
- A kötetet – Szilágyi Zsófián keresztül – szintén Szilágyi Miklós ajánlotta figyelmembe, melyet ezúton is köszönök.
370. A szabadkai Zsidó Hitközség (Negyela László Márk közlése) úgy tudja, hogy fennmaradtak legendák effajta pilátusverésekről: „Pilátusverés az, amikor szabadon megverhették a zsidókat, talán nagypéntek volt ez a nap.” Konkrét esetet azonban nem ismernek. Antiszemita megnyilvánulások a Hitközség szerint csak nagyon kis számban fordultak elő Szabadkán, s azok is elsősorban bunyevác részről. A kapcsolatfölvételben Hicsik Dóra volt segítségemre, amit ezúton is köszönök neki.
- Ide kívánczik még egy adalék: nemcsak Húsvétkor, hanem Aprószentek-napján (december 28., a Heródes által megöletett betlehemi fiúgyermek emlékére) is volt olyan szokás, mely alkalmat adott a

verekedésre. Temesvári Pelbárt szokásleírását a 15. századból Dömötör Tekla idézi: „Miért van az tehát, kedveseim, hogy köztetek ma sokan hiú tréfálkozásokkal szórakoztok és egymást kölcsönösen korbácsoljátok, mondogatván: Herodes sok fiút megölt Dávid Betleheméből stb. Az ilyen emberek sok rosszat és bűnös dolgot, sőt tisztességtelen simogatást és más egyéb kimondhatatlant kevernek ehhez a szokáshoz. Isten előtt ezekért a dolgaitokért felelni fogtok...” – Dömötör, 1964, i. m., 163.

Szintén adalékként ide kínálkozik még Peremiczky Szilvia hebraista közlése is: „Zsidóverések valóban léteztek, Rómában például létezett az úgynevezett »zsidófuttatás« húsvétkor.”

371. Kosztolányi Dezső levele Fülep Lajosnak, Budapest, 1908 [végel], in Kosztolányi, 1998, i. m., 164–165. A levélből idézett részlet a következő: „A *Nyugat* egy kifejezetten anti-szimbolista, józan, racionális alapon álló, metafizika- és gondolatgyűlölő zsidó pártszövetkezet. Impotens rikoltozás rekedt torokkal. A szifiliszről berekedt torokkal. Hitem szerint ők sohasem csinálják meg az irodalmi forradalmat, mert erre nemcsak az erejük hiányzik, de a hitük is, az állítani tudás bátorsága.”

372. Veres András: Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény, Budapest: Balassi, 2012, 40.

373. Kosztolányi Dezső: Napló, közli: Kosztolányi Dezsőné, 1938, i. m., 78.

374. Kosztolányi, 1932, i. m., 20.

375. Botka Ferenc: Előszó, in *Tere-fere. Kosztolányi Dezső írásai a Bácsmegyei Naplóból 1923–1926*, s. a. r. –, Budapest – Újvidék: Balassi – Forum, 2004, 11.

376. „Fenyves Thomas Mann-nak a *Nero, a véres költő* értékeit méltató cikkének/levelének a közlését használja fel arra, hogy szerkesztői bevezetőjében ünnepélyesen bejelentsé: lapjának Kosztolányi Dezső »állandó külső munkatársa lett.«” – Botka, 2004, i. m., 12.

A hivatkozott cikk adatai: Fenyves Ferenc: Thomas Mann Kosztolányi Dezső regényéről, *Bácsmegyei Napló*, 1923. szept. 11., 2.

377. Botka, 2004, i. m., 12.

378. Ezeknek bibliográfiai adatait összegyűjtve lásd: Arany (szerk.), 2009, i. m.

A *Tere-fere* című rovat 1923 és 1926 közötti szövegeinek kiadása: *Tere-fere. Kosztolányi Dezső írásai a Bácsmegyei Naplóból 1923–1926*, s. a. r. Botka Ferenc, Budapest – Újvidék: Balassi – Forum, 2004.

379. Kosztolányi Mária levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, 1933. szept. 17., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4624/187.

380. Kosztolányi Mária levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, 1934. nov. 17., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4624/188.

381. Kosztolányi Mária egyik levelében arról számol be, hogy kabátot vett magának ő és édesanyja abból a pénzből, amit Kosztolányi Dezső kapott a *Bácsmegyei Naplótól*. Mária arra hivatkozik, hogy Kosztolányi mondta: ha szükségük van rá, költsenek belőle. – Kosztolányi Mária levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, [dátum nélkül], MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4624/196.

382. Kosztolányi Árpádné levele Kosztolányi Dezsőnek, 1928. jan. 15., in *A Kosztolányi család levelezéséből*, szerk. Dér Zoltán, Szabadka: Életjel, 1988, 315–316.

383. Botka, 2004, i. m., 7–8.

384. Botka, 2004, i. m., 10.

385. [Fenyves]. [Ferenc]: Kosztolányi Árpád, *Bácsmegyei Napló*, 1926. dec. 5., 4. Ehhez lásd még az első fejezetet is.

386. Kosztolányi Dezső: Utolsó találkozás. Emlékezés dr. Fenyves Ferencre, *Napló*, 1935. dec. 25., 58.

387. Gerő, 1996, i. m., 134.

388. Ifj. Brenner [=Csáth], 2006, i. m., 201.

389. A gimnáziumi évkönyvben is szerepel a névsorban, szintiszta jelessel (1-es) – [Tanév végi eredmények, VIII. osztály], Kosztolányi Árpád, 1903, i. m., 158.

390. Prokesch Ignác (mennyeségtan), Toncs Gusztáv (magyar), Bölskey Gusztáv (görög), Bibó-Bige György (német), Loósz István (latin), Mérey Ágost (történelem és földrajz).

391. Kosztolányi Dezső érettségi bizonyítványa, PIM Kézirattára, V. 2273/1. A bizonyítvány – mely Kosztolányi fiától, Ádámtól került szórványként a gyűjteménybe, 1967-ben – teljes szövege a következő:

„Gymnasiunai Érettségi Bizonyítvány

Kosztolányi Dezső, ki született Szabadkán 1885. évi márc[ius]. 29-én róm[ai]. kath[olikus]. vallású, miután a gymnasiunai tanfolyamot és pedig: az 1.–8. osztályt a szabadkai közs[é]gi, főgimnáziumban, a 8. osztályt mint magántanuló elvégezte, s – erkölcsi magaviseletet tanusított, az alulírott bizottság előtt

érettségi vizsgálatot tett, következő eredménnyel:

Magyar nyelv és irodalomból: jeles
Német nyelv és irodalomból: jeles
Latin nyelv és irodalomból: jeles
Görög nyelv helyett választott irodalmi tanulmányból: –
Görög nyelv és irodalomból: jeles
Történelemből: jeles
Mathematikából: jeles
Physikából: jeles
A gymnasium többi tantárgyaiban következő előmenetelt tanusított:
Vallástanban: jeles
Földrajzban: jeles
Philosophiai propaedeutikában: jeles
Természetrizban: jeles
Rajzoló geometriában: jeles

A fentebbiek szerint a szabályszerű követelményeknek jelesen megfelelően, őt a főiskolai tanulmányokra érettnak nyilvánítjuk.

Erről neki a szabadkai községi főgymnasium pecsétjével és saját aláírásunkkal ellátott jelen bizonyítványt kiadjuk.

Kelt Szabadkán, 1903. évi június hó 10. n.

Dr. Platz Bonifác / tank[erületi]. királyi]. főigazgató / a vizsgáló bizottság elnöke

Prokesch Ignác / a menny[iltség]tan tanára

Toncs Gusztáv / a magyar ny[elv]. és irod[alom]. tan[ára].

Bölskey Lajos / a görög ny[elv]. és irod[alom]. tan[ára].

Bibó-Bige György / a német ny[elv]. tan[ára].

Loósz István / a latin ny[elv]. és g[örög?]. irod[alom?]. olv[asás?]. tanára

Mérey Ágost / a tört[énelem]. és földrajz tanára

Kosztolányi Árpád / igazgató”.

392. Kosztolányi Árpád, 1903. i. m., 166.

